

VOLDA KOMMUNE

Kommunedelplan for kulturminne 2017-2021

INNHALD

1. Innleiing	5
1.1. Målet med planen	5
1.2. Rammer for planen	5
1.3. Plantype	5
1.4. Overordna føringar, anna lovverk og eksisterande planar	6
1.5. Organisering og medverknad	6
2. Utfordringar i kulturminnearbeidet	7
2.1. Kvifor ta vare på kulturminne?	7
2.2. Utfordringar framover	7
3. Aktørar, roller og ansvar i kulturminnearbeidet	8
3.1. Statleg mynde sitt ansvar	8
3.2. Fylkeskommunen sitt ansvar	8
3.3. Volda kommune sitt ansvar	8
3.4. Eigar sitt ansvar	8
3.5. Økonomiske støtteordningar	8
3.6. Andre organisasjonar si rolle	8
4. Kulturhistorisk oversikt	9
4.1. Kunnskapsgrunnlaget	9
4.2. Kulturhistorisk oversikt for kommunen	9
5. Førtidsminne og minnesmerke	11
5.1. Arkeologiske kulturminne	11
5.2. Historiske kjelder	11
5.3. Minnesmerke	12
5.4. Krigsminne	13
6. Bygningar	13
6.1. Freda bygningar	14
6.2. Kyrkjene	16
6.3. Skulehusa	17
6.4. Offentlege bygg	19
6.5. Museum	20
7. Bygdemiljø	22
7.1. Byggestilen	22
7.2. Sentrumsmiljø	23
7.3. Gardsmiljø	25
7.4. Tuntrea	26
7.5. Steingardar og bruer	27
7.6. Setrar	29
8. Tekniske og industrielle kulturminne	32
8.1. Kraftverk	32
8.2. Fabrikkar	34
8.3. Attåtnering	38
8.4. Kystkultur og båtbyggjartradisjon	38
9. Samferdsle	41
9.1. Sjøvegen	41
9.2. Landevegen	42
9.3. Posten	43
9.4. Mobile kulturminne	44
9.5. Paddetunnelar	45
10. Immaterielle kulturminne	46
10.1. Bildande kunstnarar/kunsthandverkarar	46
10.2. Skriftkultur	46
10.3. Stadnamna	47

10.4.	Fotografi	47
10.5.	Musikk- og dansetradisjonar.....	48
10.6.	Idrettsmiljøet.....	49
10.7.	Bunad- og folkedraktskikk	50
10.8.	Kometland.....	51
11.	Gjennomføring av planen	52
11.1.	Lokalt viktige kulturminne	52
11.2.	Regionalt og nasjonalt viktige kulturminne.....	52
11.3.	Handlingsplan.....	53
12.	Kjelder og litteratur	55
12.1.	Skrivne kjelder som er brukte i planen	55
12.2.	Nyttige lenkjer og dokument for vidare lesing.....	55
12.3.	Om Volda skrive av og for folk i Volda.....	56
12.4.	Noter	58
13.	Oversikt over innsendte innspel til kulturminneplanen	59

HELSING FRÅ ORDFØRAREN

Kulturminna, definert som alle spor etter menneskeleg verksemd, viser utviklinga som danna grunnlaget for det samfunnet vi har i dag. Kulturminna er uerstattelege verdiar, og som kommune har vi eit ansvar for å forvalte desse på ein best mogleg måte.

Kulturminneplanen er viktig i arbeidet med å verne, men og å legge til rette for forsvarleg bruk av kulturminne i Volda. Verneverdige kulturminne er slike som er verna i kraft av lovgjeving og nasjonale og regionale vedtak, og i tillegg kulturminne som kommunen sjølv meiner er verneverdige ut frå lokale ønskjer og behov. Kulturminneplanen omfattar alle slike kulturminne, men med eit spesielt fokus på verneverdiar vi sjølv har identifisert som lokalt viktige kulturminne og som vi vil verne gjennom kommunale politiske vedtak – dvs. ved vedtak av kulturminneplanen.

Kulturminneplanen gir oss oversikt over aktuelle kulturminne som bør vernast, men og korleis vernet kan gjennomførast med omsyn til bruk og tiltak for å sikre verdiar og vern. I planarbeidet har det vore deltaking av innbyggjarar med interesse for kulturminne og med svært mange interessante og viktige innspel som har gitt ny kunnskap. Eg vil takke plangruppa for ein flott innsats og eit vel gjennomført planarbeid og ein spesiell takk til alle som har vore til hjelp for oss i dette arbeidet.

Det er ikkje nok å lage til ein plan, denne må følgast opp med handling. Kommunen kan ikkje gjere alt aleine, derfor må vi få med oss entusiasmen frå planleggingsarbeidet med på å gjennomføre aktuelle tiltak i eit tett samarbeid mellom privatpersonar, lag og organisasjonar, kommunen og offentlege støtteordningar.

Jørgen Amdam, ordførar

Volda sentrum, foto: Torgeir Stensø

1. INNLEIING

1.1. MÅLET MED PLANEN

Volda kommune har per i dag ikkje noko samla oversikt over kulturminna i kommunen. Informasjonen om ulike kulturminne er lagra i databasar som SEFRAK-registeret¹ og Askeladden, men dei fleste kulturminna er ikkje registrerte nokon stad. Ei samla lokal oversikt over kulturminna vil gje kommunen auka kunnskap og kompetanse om kulturarva, samtidig som ein får kartlagt dei ulike kulturminna som finst. På denne måten vil ein lettare kunne avklare kva kulturminne som bør takast vare på, og korleis ein skal gjere dette.

Forstå fortida - planlegge for framtida

Volda kommune har kulturminne og kulturmiljø av både nasjonal, regional og lokal verdi. Å ta vare på desse minna om fortida er svært viktig, fordi det er identitetsskapande og gjev kjensle av tilhøyrse hos innbyggjarane. Planen skal bidra til å fremme forståing av kva verdi kulturminna har for vår felles historie og identitet, og vil på denne måten vere med på å vidareføre kulturarven vår. Ei kartlegging vil gje innbyggjarane ny kunnskap og informasjon om kulturminna i dei ulike bygdelaga, og gje kommunen betre grunnlag for å ta vare på desse. Kulturminna påverkar ein stor del av kommunen si verksemd: Både plan- og byggesak, eigedomsforvaltning, formidlingsarbeid, næring og utvikling har kulturminne som ein del av sitt fagområde. Planen skal gje kunnskap og prioritering, og ikkje minst – planen er eit viktig reiskap i plan- og byggjesakshandsaminga.

Ved å ha ein politisk vedteken kulturminneplan legg ein føringar for korleis ein seinare skal ivareta omsynet til kulturminne og kulturmiljø i arbeidet med kommuneplanen sin arealdel. Målsettinga må vere å kunne utvikle eit moderne Volda og samtidig ha evne til å ta vare på historia og identiteten vår.

1.2. RAMMER FOR PLANEN

I samfunnsdelen til kommuneplanen, vedteken av Volda kommunestyre 26.5.2016, står det om mål og strategiar om satsingsområdet «Volda i regionen». Eit av måla er

å «bruke Volda-Ørsta sin kulturarv og identitet bevisst i arbeidet med å bygge regionsenteret». Strategien som er sett for å nå målet er:

- Kartlegge, formidle og marknadsføre kulturminne og kulturmiljø.
- Formidle og bevisstgjere innbyggjarar om Volda sin kulturarv og identitet gjennom barnehagar, skular og som ein del av integreringsarbeidet.
- Fokuserer på og vidareutvikle Volda og Ørsta sine særegne kvaliteter.
- Nytte skulestaden Volda og StudiebygdA i omdømebygging og marknadsføring i arbeidet med å vidareutvikle Volda-Ørsta som regionsenter.

1.3. PLANTYPE

Ein kommunedelplan kan vere ein plan for eit bestemt område, tema eller verksemdsområde. Denne planen er difor ein tematisk kommunedelplan, og ikkje juridisk bindande. Kulturminnelova si definisjon av kulturminne er lagt til grunn for arbeidet med denne planen. Kulturminne er definert som:

«...alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til» (Lov om kulturminne § 2).

Prosjektgruppa har valt å fokusere på følgjande tema i planen: førtidsminne og minnesmerke, bygningar, bygdemiljø, tekniske og industrielle kulturminne, samferdsle og immaterielle kulturminne. Førtidsminne (automatisk freda kulturminne) er etter lova eit kulturminne som er frå før reformasjonen i 1537. Bygningar inkluderer kyrkjer, freda bygningar og andre bygningar med kulturminneverdi. Bygdemiljø skildrar ulike gatemiljø, setrar og gardsmiljø som er typiske for Volda kommune. Tekniske og industrielle kulturminne er fabrikkar, kraftverk og liknande som kan knytast opp mot den tekniske/industrielle historia til området. Samferdsle kan vi forstå som gamle ferdselsårar og vegar, ferdsel langs fjorden og posthistorie. Det siste temaet er immaterielle kulturminne; som kunnskap, ferdigheiter, språk, stadnamn og handverkstradisjon er døme på.

1.4. OVERORDNA FØRINGAR, ANNA LOVVERK OG EKSISTERANDE PLANAR

Plan- og bygningslova legg føringar om utarbeiding av planar for kommunen.

Lov om kulturminna (kulturminnelova) seier at kulturminne og kulturmiljø skal vernast som ein del av vår identitet og kulturarv, som ledd i ei heilskapleg miljø- og ressursforvaltning. Når vedtak påverkar kulturminna, skal kommunen ta omsyn til kulturminnelova sitt formål. Kulturminne frå oldtid og middelalder inntil år 1537 er automatisk freda.

Nasjonale føringar:

- St.meld. nr 16 (2004-2005) Leve med kulturminner
- St.meld. nr. 26 (2004-2007) Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand
- St.meld. nr 25 (2012–2013) Framtid med fotfeste
- NOU 2002: 1: Fortid former framtid. Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk

Regionale føringar:

- Regional delplan for kulturminner av regional og nasjonal verdi (2015)
- Fylkesplan for Møre og Romsdal (2013-2016)
- Regional planstrategi (2012-2016)

Lokale føringar:

- Volda kommune sin kommuneplan (samfunnsdel) 2016-2020. Vedteken 26.5.2016

1.5. ORGANISERING OG MEDVERKNAD

Arbeidet med kulturminneplanen har vore organisert som eit eige prosjekt. Temaplanen for kulturminne skal gjelde for ei periode på 4 år, med jamleg revisjon. Det vart oppretta ei prosjektgruppe med representantar frå kommunen, lokale lag og organisasjonar og andre ressurspersonar. Prosjektgruppe har vore Inger-Johanne Johnsen, Tove Aurdal Hjellnes, Heidi Istad, Torgeir Stensø, Cecilie Rørstad og Kari Hasle. Olav Myklebust og Oda Skoglund har vore engasjert i å utarbeide planen.

Formannskapet har vore styringsgruppe i planprosessen.

For å sikre lokal forankring og eigarskap til planen, har ein lagt vekt på å inkludere innbyggjarane gjennom medverknad frå sogelag, lag og organisasjonar og

ressurspersonar frå ulike område i kommunen. Vi har søkt å forankre planen i eit utval av det rike forskings- og registreringsarbeidet som er gjort på kulturminnefeltet i Volda. I registreringsarbeidet har ein lagt opp til møteverksemd og informasjon i dei ulike bygdene for å engasjere innbyggjarane til å ta del i prosjektet. Via ein facebookgruppe vart folk oppmoda om kome med innspel til temaplanen.

Utvalet vi har fått av kulturminne av lokal verdi, er eit resultat av den metodikken og prosessen som er valt for arbeidet. Dei som har kome med forslag til kulturminne har gjort det ut frå egne føresetnader og ut frå eigen lokalkunnskap. Dette betyr at det vil vere kulturminne rundt om i kommunen som burde ha vore representert i planen, men som ikkje er det. Men dette betyr ikkje at desse av den grunn er verdilause: Kommunen har framleis eit ansvar for kulturminne som ikkje har status som lokalt viktige kulturminne og som ikkje er tekne med i den kommunale kulturminneplanen.

Denne kulturminneplanen er ein førstegenerasjons kulturminneplan, og det vil vere behov for tilføyningar og endringar når planen skal reviderast neste gong.

Røysloda i Volda sentrum har materiale i seg frå den gamle stavkyrkja i Volda som vart riven i 1858. I følge SEFRAK-registreringa er låa reist i 1870-åra, men mykje tyder på at den er langt eldre. Foto: Kari Hasle

2. UTFORDRINGAR I KULTURMINNEARBEIDET

2.1. KVIFOR TA VARE PÅ KULTURMINNE?

Kulturminne er eit viktig verktøy når ein skal forstå korleis samfunnet er bygd opp. I meir enn tolv tusen år har det levd menneske i Norge, og med hjelp av naturen har dei skapt eit livsgrunnlag. I førindustriell tid var det naturleg at ein nytta lett tilgjengeleg byggematerialar som stein, torv og tømmer. Difor kan materialbruk i møte med bygningar og andre menneskeskapte spor i kulturlandskapet fortelje oss mykje om lokalhistoria til bygda, og gjennom bruk og oppleving av kulturminna vil befolkninga oppleve tilhøyrslø, trivsel og eigarskap. På den måten kan vi sjå på kulturminna som eit identitetsskapande element.

2.2. UTFORDRINGAR FRAMOVER

Klima- og miljøutfordringar

Endringar i klima kan påverke kulturarven på fleire måtar. Skadar på bygningar, attgroing, flom og ras er berre nokre av utfordringane ein står over for, og det er difor viktig å verne kulturminna på best mulig måte. Kulturminne er ein ikkje-fornybar ressurs, så om dei blir øydelagde er dei tapte for alltid. Å sikre kulturminne blir difor viktig framover. Tiltak som å drenere vatn vekk frå bygningar, meir vedlikehald og ettersyn vil vere aktuelle.

Areal- og tettstadsutvikling

I ein stadig veksande tettstad som Volda er det viktig å henge med i utviklinga. I takt med høgare levestandard kjem det også fram ynskje om å bygge ut og bygge nytt. I Volda er det til dømes mange SEFRAK-registrerte bygningar, og korleis desse best kan takast vare på i konkurranse med nye bygg vil vere ei utfordring, ettersom det ikkje er tillagt spesielle restriksjonar for sanering av dei registrerte bygningane. SEFRAK er meint å gje ei føring for at kommunen skal gjere ei særskilt vurdering før eventuelt løyve til å endre, flytte eller rive.

Volda samfunnshus bygd i 1955, foto: Volda kommune

3. AKTØRAR, ROLLER OG ANSVAR I KULTURMINNEARBEIDET

3.1. STATLEG MYNDE SITT ANSVAR

Det er Kulturdepartementet som har det overordna ansvaret for forvaltning av kulturminne og kulturmiljø i Norge. Riksantikvaren er fagdirektoratet til departementet og skal utøve den nasjonale kulturminnepolitikken som vert vedteken av Storting og regjering. Det inneber mellom anna å vere rådgjevar for departementet i saker som omhandlar kulturminne og kulturmiljø. Riksantikvaren har fullmakt til å frede faste og flytande kulturminne ved enkeltvedtak eller forskrift. I kommunale plansaker kan dei stoppe planar ved motsegn dersom nasjonale kulturminneinteresser er trua.

3.2. FYLKESKOMMUNEN SITT ANSVAR

Møre og Romsdal fylkeskommune har to hovudoppgåver innan kulturvern; verne og ivareta faste kulturminne og ivareta museumsvesenet i fylket. Oppgåva er delegert frå Kulturdepartementet og Riksantikvaren som fagdirektorat. Fylket har også oppgåver etter eige initiativ, som til dømes rådgjeving i bygningsvern.

3.3. VOLDA KOMMUNE SITT ANSVAR

Kommunen er ikkje pålagt oppgåver etter kulturminnelova utover meldeplikta når det gjeld eventuelle tiltak på bygningar som er eldre enn 1850. Men i høve til plan- og bygningslova har kommunen som oppgåve å sjå til at det blir teke omsyn til kulturminnevernet i kommuneplanar, reguleringsplanar og når byggesaker blir handsama. Volda kommune er vertskommune for tre av avdelingane i det konsoliderte Stiftinga Sunnmøre Museum. I praksis kan kommunen ta på seg ein del oppgåver innan kulturminnevern; som til dømes utarbeiding av sektorplanar for kulturminne, skjøtseloppgåver, formidlingsopplegg og å initiere istandsetjingstiltak.

Kommunen har også ansvar for forvaltning av nyare tids kulturminne som ikkje er freda.

3.4. EIGAR SITT ANSVAR

Eigarane er den avgjerande faktoren dersom ein skal lukkast med vern av kulturminne. Nokre kulturminne er ressurskrevjande å ta vare på. I mange tilfelle er det ikkje mangel på kunnskap om føremålet med kulturvern som er avgjerande, men tilgangen på ressursar for å ta vare på dei kulturhistoriske verdiane.

3.5. ØKONOMISKE STØTTEORDNINGAR

Freding eller vern vil i seg sjølv kunne gje avgrensa vern for det enkelte kulturminne. Det aller viktigaste er at eigar sjølv er positiv og motivert for å ta vare på kulturminnet, noko som gjerne krev både kunnskap og økonomiske ressursar. Det er derfor viktig at kulturminneforvaltninga på alle nivå legg til rette for dette.

Økonomisk støtteordningar vert nytta for å bidra til at kulturminne, kulturmiljø og kulturlandskap vert tekne vare på. Støtteordningane dekkjer berre ein del av den totale kostnaden ved skjøtsel, vedlikehald eller restaurering. Dei som ynskjer å ta vare på kulturminne, kulturmiljø og kulturlandskap kan søke på støtteordningar som passar til det aktuelle prosjektet.

Under er det ei oversikt over relevante tilskotsordningar – dette er ikkje ei uttømmande liste. Det er sjølv sagt mange andre moglegheiter til å skaffe finansiering både til formidlingstiltak og til tiltak for å ta vare på kulturarven.

- Riksantikvaren har fleire tilskotsordningar.
- Norsk Kulturminnefond er ei viktig tilskotsordning innanfor dette feltet.
- Fylkesmannen i Møre og Romsdal administrerer tilskot gjennom Regionalt miljøprogram. Tilskotsordninga for spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL) er retta mot kulturminneverdiane i kulturlandskapa til jordbruket. Kommunen har eigne retningslinjer for tildeling av tilskot etter denne tilskotsordninga.

3.6. ANDRE ORGANISASJONAR SI ROLLE

Eit aktivt, frivillig organisasjonsliv er avgjerande for brei forankring av kulturminnevernet. Organisasjonane tek mange viktige initiativ og gjer ein stor og

viktig jobb med å dokumentere, informere og synleggjere lokale kulturminne. Lokalt blir det også lagt ned ein stor innsats i ulike restaureringstiltak og forvaltning av lokale kulturminne.

Det har vore fleire organisasjonar involverte i arbeidet med denne kulturminneplanen. Av aktørane i kommunen som har bidrege med innspel og informasjon kan vi nemne:

- Høgskulen i Volda
- Austefjord museumslag
- Dalsfjord fymuseum
- Dalsfjord sogelag
- Bjørkedal kystlag
- Bjørkedal båtsamlingar
- Sivert Aarflot museet
- Volda Bygdetun
- Stiftinga Volda sogelag
- Stiftinga Gamlegymnaset i Volda
- Fortidsminneforeningen

4. KULTURHISTORISK OVERSIKT

4.1. KUNNSKAPSGRUNNLAGET

Volda kommune har over tid hatt satsa på formidling av kulturhistoria til kommunen. Døme på dette er busetnadssoga skriftserien til Jostein Nærbøvik (Volda-soga 1800-1945) . Kulturminneplanen bygger vidare på denne kunnskapen. I tillegg kjem sjølvstaga dei bidraga vi har motteke frå enkeltpersonar, sogelag og lokalhistorisk interesserte.

SEFRAK-registeret: Nemninga blir brukt om bygningar som blei registrerte i regi av SEFRAK (Sekretariatet for registrering av faste kulturminne) i åra 1975-1995. Registreringane omfattar i prinsippet alle bygningar som er bygde før 1900²,

då det einaste kriteriet for registrering var alder på bygningen. SEFRAK-bygningar kan ha verneverdi, men har ikkje formelt vern. I Volda kommune har vi kring 2600 registrerte bygningar i SEFRAK-registeret

Askeladden: Inneheld data om kulturminne og kulturmiljø som er freda etter **kulturminnelova**, verna etter **plan- og bygningslova (PBL)**, eller som etter ei kulturminnefagleg vurdering er vurderte som verneverdige. Askeladden er eit verktøy for kulturminneforvaltninga, og ein må registrere seg for å få tilgang. Andre som er interesserte i kulturminne kan bruke www.kulturminnesok.no for å få tilgang på data frå Askeladden.

4.2. KULTURHISTORISK OVERSIKT FOR KOMMUNEN

Kunnskapstradisjonen i Volda har vore uvanleg sterk. Namn som Hans Strøm og Sivert Aarflot kan knytast til folkeopplysingsarbeidet før og etter 1800. Aarflot starta mellom anna første trykkeriet, biblioteket og avisa på landsbygda i Norge. Voldingane hadde god tilgang til informasjon om kva som hende ute i verda.

Det går ei linje frå dei lesande og skrivande bøndene i Bjørkedalen via fleire kjende folkeopplysningsmenn, til den skule- og kulturstaden Volda som vi kjenner i dag: Bøndene på Bjørkedalen lærte tidleg å lese og skrive fordi dei hadde pengar til å kjøpe bøker for. Pengane hadde dei tent på båtbygging, og bøkene vart kjøpt på auksjonar etter prestar og embetsfolk. Å kunne skrive ga status.

Volden høiere Almueskole vart starta i 1861 og la seinare grunnlaget for både Volda lærarskule og Volda gymnas. I 1970 vart Distriktshøgskulen etablert. I 1994 vart Lærarhøgskulen og Distriktshøgskulen slått saman til Høgskulen i Volda. Dei mange utdanningsinstitusjonane har prega utviklinga av Volda sentrum på mange måtar. Stadig nye møte med elevlar og studentar i bygda har gjeve kulturelle impulsar, næringsgrunnlag og arbeidsplassar, og kanskje sett lokale normer og tradisjonar på prøve.

Folk frå Folkestad og Dalsfjorden reiste langs heile Norskekysten i statens teneste for å bygge fyr og sjømerke. Dette var eit arbeid som gjekk i generasjonar. Dei sørge for at leia langs kysten vart tryggare. Framleis er det slik at mange frå desse bygdene arbeider i Kystverket.

Rundt Austefjorden, Kilsfjorden og i Bjørkedalen har ein mange hundre år med tradisjon for trebåtbygging som attåtnæring for jordbruket. I Bjørkedalen er handverket framleis levande.

For dei fleste fjordbøndene var fiske den viktigaste attåtnæringa på 1800-talet. Tallause menn og båtar frå bygdene i Volda dreiv fiske på Sunnmørskysten, men også lengre borte. Då båtane fekk motorar på 1900-talet, leverte Volda Mekaniske Verkstad båtmotorar over heile landet: «Volda-motoren» var ei merkevare.

Kontakta med omverda har vore sjølvsgd og nødvendig. Dette pregar framleis kommunen vår. Her er ein vant til framandfolk. Her er ein van med framandfolk og impulsar utanfrå.

For dei mange kvinnene med ektemenn borte på sesongarbeid kunne kvardagen innebere tøffe tak. I store delar av året var dei åleine om stell av born og gamle, av dyr, heim og gard. I mange tilfelle var det husmora i huslyden som var gardbrukaren i det daglege, sjølv om dette ikkje kjem fram i offisielle statistikkar.

Kulturminneplanen skal no vidare gje ein gjennomgang av dei viktigaste kulturminna i kommunen, ut frå dei fokusområda som prosjektgruppa har valt å legge vekt på.

Frå Garvarbuda, foto: Torgeir Stensø

5. FØRTIDSMINNE OG MINNESMERKE

Fornminne er kulturminne frå før reformasjonen i 1537, og det fins ei rekkje av dei i alle bygdene i kommunen. Ein finn ei god oversikt på www.kulturminnesok.no. Vi kan nemne nokre av dei viktigaste:

5.1. ARKEOLOGISKE KULTURMINNE

- To gravrøyser på Kråkeneset på Lid; 40 x 10 meter, datert til Jernalderen.
- Kjempegrava (Kjempå), gravrøys på 12 x 9 meter og 1,25 meter høg på Rotevatn, datert til Jernalderen.
- Steinalderbuplass på Furneset med funn av fleire økser og knivar, datert til Yngre Steinalder.
- Fleire gravrøyser i eit stort felt på 45 meter i Skinnvika, datert til Jernalder.
- Vikinggrava på Nausthaugen, Bjørnaset; 9 meter i tverrmål, 0,5 meter høg, datert til Jernalderen.
- Kjempegrava, røys på vestsida av Nedstevatnet ved Kile, 12 meter i tverrmål, stått ein bautastein som ligg som dørhelle, datert til Jernalderen.
- Olavskjelde på Kile er ein brønn/vannpost frå middelalderen. Den ligg på innsida av Midvatnet. Det er også ein steinkross i området her; Kilskrossen, skal vere flytta 50-100 meter austover då han vart sett opp att 1914.
- Felden – stad med tilknytt segn om steinhus og rituell bruk. Ligg mellom Dalsfjorden og Bjørkedalen.
- Gravhaug på 11 meter i tverrmål og 0,75 meter høg ved kyrkja på Dravlaus (fleire mindre gravhaugar i nærområdet), datert til Jernalderen.
- Arm- eller halsring og armbøyle av sølv (til saman 447 gram) funne på Torsheim i Torvika.
- Bogestø under fjellet Blæja mellom Volda og Vanylven, brukt til jakt og fangst i førreformatorisk tid.

Kilskrossen, fotograf: Brith Aanning Aarseth

5.2. HISTORISKE KJELDER

Den første gongen ein finn kjeldemateriale om Volda er i Snorre Sturlason: *Soga om Olav Tryggvason*. Her fortel han at Håkon og Eirik jarl låg i Hallkjellsvik med halvtanna hundre skip (180), då dei fekk vite at jomsvikingane hadde lagt inn til Hod (Hareidlandet), før slaget ved Hjørungavåg.

5.3. MINNESMERKE

I kommunen er det fleire monument og minnesmerke som viser tilbake til hendingar gjennom tidene.

Anfinnsvollen, Fyrde: Bautastein 2,75 meter høg, 35 cm brei og 20 cm tjukk. Steinen skal tidlegare ha stått på ein gravhaug i nærleiken som rasa ut i sjøen. I haugen vart det funne beksel og sverd. Steinen låg så lenge under eit kvernhus i elva, før den vart atterreist her i 1898. Det er ei innskrift på søre breiside som fortel om atterreisinga. Steinen er datert til Jernalder og vart i 1983 automatisk freda etter kulturminnelova av 1978.³

Over Ottar Osdal: I 1970 reiste Austefjord Bondelag ein bautastein over Ottar Osdal på heimegarden hans i Osdalen. Ottar vart 1761 arrestert og skulda for oppvigleri av futen Ole Alsing, dei hadde samla inn underskrifter til eit klageskriv mot futen for hard skattlegging og hardhendt militærutskriving, som dei ville levere til kongen i København. Ottar vart dømt til ½ års straffarbeid for oppvigleri i 1762, fekk seg ein helseknekk og døyddde berre 59 år gamal 1764.⁴

Bautastein ved Volda-kyrkja: Steinen var teken på Mårstøylen og frakta til Volda. Han vart avduka 17. mai 1914 og innskrifta var: «Minne om voldingar som fall i krigen 1807-1814». Etter siste verdskrigen vart bautaen 17. mai 1946 supplert med ei minneplate over dei frå Volda som var falne i krigen, det var i alt 5 mann.

Bautastein i Riste-tunet på Nedre Rotset: Denne steinen var sett opp til minne om Synnøve Riste (1858-1889) som var redaktør, målforkjempar og kvinnesaksforkjempar.

Minnestein i Vassbotnen: Sett opp til minne om diktaren Anders Vassbotn (1868-1944) i 1954. På steinen er det eit relieff av Vassbotn laga av Lars Kinsarvik d.y. Anders Vassbotn var også ordførar og stortingsmann, og var ein særleg forkjempar for nynorsken og dei nasjonale verdiane.⁵

Bautastein på Folkestad: Steinen er til minne om Per J. Sollid (1891-1927). Han var flink med ord, og skreiv mykje dikt og songar – både alvor og skjemt. Folk kjende seg att i visene han laga. Han arbeidde mykje, var ei tid i fyrvesenet, og dreiv med vinterfiske i Kvalsvika, i tillegg til pliktarbeid på veggen Folkestad-

Straumshamn. Han fekk tuberkulose og døde på Granheim sanatorium. Steinen vart henta i Mårstøylhalsen i Indre Dalsfjord og avduka 1991.⁶

Bautaen på Bjørkedal, foto: Rune Løset

Bautastein i Bjørkedalen: Bautastein til minne om dei frå Bjørkedalen som deltok i Napoleonskrigane, først reist på Søre Bjørkedalen, seinare flytta til plassen ved ungdomshuset. Etter krigen vart det festa ei ny plate med namna på dei som var med i felttoget 1940.

Bautaen over Vika-Petter: Hans Peter Kalvatsvik (1823-1884) var spelemann. Bautaen står i hagen til garden Vika/Kalvassvika som han kom frå.⁷

Bautastein til minne om ekteparet Wilhelmine og Dr. Oscar N. Eng som var ein av grunnleggarane av Sanitetslaget. Den sto opphavelig ved Sanitetshuset, men har no fått ny plassering i sentrum av Volda.

Bautasteinen til minne om Wilhelmine og Norman Eng

Orkanmonument: Nyårsorkanen 1992 gjorde mykje skade på Nordvestlandet, og tok mellom anna Brunebuda. Til minne om dette vart det sett opp eit monument ved Dalsfjord skule. Sverre Lillestøl laga eit minnesmerke med ein båt som kjem drivande på ei bære. Båten vart støypt i bronse av Odd Gjersdal, og er festa til ein stein som symboliserer båra.

Både på den gamle kyrkjegarden i Volda og ved Austefjord kyrkje er det teke vare på fleire av dei gamle gravminna i jarn. Ved Volda kyrkje er det også nokre eldre gravheller frå kistegraver som er tekne vare på.

5.4. KRIGSMINNNE

Kystbatteriet på Berkneset vart bygd opp av dei tyske okkupasjonsstyrkane i løpet av 1942. Det vart operativt som ein del av Festung Norwegen – ein samlebetegnelse på den tyske befestning av Norge. Fortet høyrte til artillerigruppe Ålesund fram til 1943, etter det artillerigruppe Stadtlandet. Dei hadde som hovudoppgåve å sikre den indre skipsleia i Rovdefjorden og Vartdalsfjorden. «Batteriestützpunkt Birkenes» var utrusta med fire 10,5 cm Schneider feltkanoner og mannskapet varierte frå 75 til det doble. Ved kapitulasjonen i 1945 vart batteriet nedlagt, men tyskarane vart likevel verande fleire veker på Berkneset for å rydde vekk piggråd og landminer. Anlegget er eit automatisk freda kulturminne.⁸

Minnestein på Folkestad gravstad: Sett opp 1945 til minne om flygaren Petter Åsebø, som omkom under krigen.

Minnestein ved forsamlingshuset Solheim i Dalsbygda: Sett opp til minne om Einar Nordal Brune som omkom under andre verdskrigen.

Minnestein i Åmelfoten ved forsamlingshuset Høgtun: Har innskrifta «Reist i takksemi av folket her» og vart sett opp til minne om to skotske moskitoflygarar som vart skotne ned over Indre Dalsfjord under krigen.

Bautastein ved Dalsfjord kyrkje: Har ei koparplate over dei frå Dalsfjorden som fall under andre verdskrig. Steinen vart tilhoggen av Sjur og Elias Koppen, og teken i Velsvika. Den vart avduka 1947 i samband med ei gudsteneste.⁹

6. BYGNINGAR

Det er fleire bygningar som er freda i Volda kommune. Freding er den strengaste form for vern, og inneber at alle inngrep på og ved kulturminna må godkjennast av fylkeskommunen.

6.1. FREDA BYGNINGAR

Volda prestegard: Består av hovudbygning, eit stabbur og eit eldhus/garasje. Volda prestegard er første gang nemnt i kjeldene i 1338 (Æyrum prestgarðenóm j Valld (DN5: 124)). Prestegarden vart flytta til Øyra på andre sida av elva i 1730-åra, då prestegarden i Halkjelsvik vart kjøpt til privateige. I 1762 vart huset her rive, og det vart bygt ny prestebustad. Året etter kom presten Hans Strøm til Volda og busette seg her. Han sørge mellom anna for den fine hagen kring huset, og det var også ein eigen brønn her etter han, som var sagt å skulle ha særleg godt vatn. Den fekk namnet «Hans Strøms helsebrønn». Huset her vart vølt 1797, men alt i 1818 vart det bygd ny hovudbygning her. Det var byggmeister Mathias Løchen frå Nordfjord som bygde den nye prestelåna. Prestegarden har inntil nyleg vore bustad for prosten på Søre Sunnmøre. Stabburet er vedtaksfreda 1992 etter kulturminnelova av 1978, og området ved Volda prestegard er regulert til bevaring etter plan og bygningslova.¹⁰

Ristetunet: Ligg nede ved fjorden på Rotset. Det består av ei hovudbygning, ei borgstove, stabbur og ei sjøbud (Garvarbuda). Garden vart frådelt hovudgarden på Rotset 1816, men husa vart ifylgje Tidsregister flytta ned hit allereie 1783. Enkjefru Andrea Schjelderup dreiv handel, gjestgjevarheim og reiarlag her fram til 1820. Olai Olsen (Gamle-Olsen) overtok garden her 1838 og bygde då nytt stovehus. Han dreiv med handel og bakeri. I 1884 kjøpte Synnøve (f. Aarflot) og Per Riste garden her, og det vart starta målskule her 1887. Det vaks fram eit relativt radikalt miljø kring Ristegarden med Jon Aasen, Rasmus Steinsvik, Ola Rotevatn og Anders Vassbotn som sentrale aktørar utanom ekteparet Riste – og det er reist ein minnestein over Synnøve Riste på garden. Boktrykkjaren P.M. Gjærder flytte til Volda 1888, og starta her utgjevinga av avisa *Vestmannen*, som etter kvart vart organ for Reine Venstre.¹¹

Garvarbuda vart bygd her av kjøpmann Olai Olsen i 1838. Målskulen heldt til i bygninga her ei periode, men i 1876 vart Olsenbuda seld til garvar Carl Nikolai Rødseth, som starta garveri i Nesnaustet 1858. Garvarbuda vart frådelt 1887 og det vart innreia bustad her. Garving av skinn var ein omstendeleg prosess som kunne ta frå 2 til 4 månader å fullføre, og alt vart teke vare på; man og hestehalar kunne bli selde til folk som laga kostar, og avskrap frå skinna vart kokt til lim. Bjarne Vassbotn overtok verksemda her etter bestefaren 1926. I tilknytning til Garvarbuda

er det også ein landingsvor som er freda. I dag er det Stiftinga Volda Sogelag som eig Garvarbuda, medan resten av tunet er privateigd. Ristetunet med Garvarbuda er vedtaksfreda 1927 etter bygningslova av 1920.¹²

Volda prestegard, foto: Wikipedia

Garvarbuda, foto: Heidi Thøni Sletten, Stiftinga Sunnmøre Museum

Stabbur på Arnegarden, Eikrem: Bud i ei høgd med 3 rom på langs, lafta. Buda er datert til seinmiddelalderen og ligg på toppen av ein sørvendt bakke. Verna av Riksantikvaren 1996, og vurdert som eit kulturminne av nasjonal verdi.¹³

Gardstunet på Nedre Ekset: Ligg vakkert til i Eksetvika. Den freda hovudbygninga ligg midt i tunet, omgjeve av hage og fleire uthus. Kring tunet er det mykje dyrka mark. Bygget er frå 1845, bygd på mot vest 1898 og kring 1920. Ekset er sterkt knytt til lensmannen og folkeopplysingsmannen Sivert Aarflot (1759-1817), som kom med familien til Nedre Ekset i 1798. Her fekk han i stand eit utlånsbibliotek, og i 1809 starta han det første prenteverket på landsbygda i Norge. Frå 1810 gav han ut *Norsk Landboeblad* som han sjølv var redaktør for. Hovudbygningen er vedtaksfreda 1924 etter bygningsfredingslova av 1920.¹⁴

Bukkebuda, Hunneset: Sengjabud som står midt i tunet. Framfor hovudromet er der fordør i stavkonstruksjon, med oppgang til loftet. På langveggane er der

innelukka svaler. Bukkebuda er ganske lik sengjabuda frå Eide, og er datert til siste halvdel av 1500-talet. Vedtaksfreda 1927 og vurdert som eit kulturminne av nasjonal verdi.¹⁵

Sengjabuda frå Eide i Austefjorden står i dag på Volda bygdetun og er datert til seinmiddelalderen. Sengjabudene var ofte det finaste huset på garden og vart brukt som gjestestove og lagerhus for klede og sengkledde. Her er det brukt utsøkt materiale og stukkane var ovaltelja slik ein finn i hus frå middelalderen.¹⁶

Sengjabuda frå Eide i Austefjorden. Foto: Frode Pilskog

Røykstove i Velsvika: Ei av dei best bevarte røykstovene på Sunnmøre. Store dimensjonar på tømmeret og stukkane som er hogd til i kjølforn, gjer at ein daterer huset til 1600-talet. Stova har tømra stoverom og utdør i reisverk. Freda etter kulturminnelova av 1978, og vurdert som eit kulturminne av nasjonal verdi.¹⁷

Utover dei freda bygningane (sjå oversikt i regional kulturminneplan) i kommunen har vi fleire bygningar som er registrert i SEFRAK-registeret og som kunne ha vore løfta fram som lokalt viktige bygg. Nokre av desse finn ein i oversikta over lokalt viktige kulturminne, kap11.1.

6.2. KYRKJENE¹⁸

Volda kyrkje: Volda er omtala som kyrkjestad allereie i 1432 (Halkelsviks kyrkje) (AB136)), men det er nemnt prestegard her heilt sidan 1338. Den eldste kyrkja her var ei stavkyrkje med skip på 35 x 16 alen og kor på 8 x 11 alen. Det vart bygd tverrskip på kyrkja mot sør tidleg på 1500-talet (Storkyrkja), og i 1551 vart eit korshus på Ulvestad flytta hit og skøytt på kyrkja mot nord (Nykyrkja). Volda var i den første perioden hovudkyrkje med anneks i Ørsta, Vanylven, Syvde og Hjørundfjord, i 1766 var det berre Ørsta anneks som låg under hovudkyrkja her. Det vart bygd galleri i kyrkja i 1820-åra.¹⁹

Den gamle stavkyrkja vart delvis riven i 1858 til fordel for ei langt større, kvit trekyrkje med krossforma grunnplan og våpenhus med tårn i vest. Kyrkja hadde 970 sitjeplassar og var teikna av arkitekt Christian H. Grosch i ei blanding av nygotisk- og sveitserstil. Altertavle vart måla av kunstmålaren Christen Brun. Det var tre lemar i kyrkja, på begge sidene og på vestsida der orgelet stod – den som var nærmast sjøen, vart naturleg nok kalla Dalsfjordlemen, sidan det hit var kortast veg for dei som kom sjøvegen. I 1929 brann kyrkja ned, og det blei vedteke å bygge ny kyrkje i stein på kyrkjetomta.

Den nye kyrkja vart vigsla 1. mai 1932. Arnstein Arneberg var arkitekt, og kyrkja er ein betongkonstruksjon som utvendig er kledd med upussa gråstein. Mot sør er det eit halvsirkelforma utbygg med kapell. Vesttårnet med tårnuret og det raudmåla klokkehuset dominerer kyrkja. Hugo Lous Mohr var ansvarleg den innvendige utsmykkinga og han mala også freskomaleriet på austveggen i koret. Kyrkja er i dag ei «listeført kyrkje», dvs. eit kyrkjebygg frå perioden etter 1850 med særleg høg verdi.

Austefjord kyrkje: Langkyrkje, opphavleg bygd i 1773 som Nes kyrkje i Bjugn prestegjeld. I 1879 vart kyrkja kjøpt av bygdefolket i Austefjorden for 2 800 kr, og flytta til Fyrde i Austefjorden. Gjert Lien frå Nordfjord hadde oppdraget med

riving, flytting og å byggje oppatt kyrkja. Kyrkja vart utvida med 3 alen i breidda og 1 alen i høgda, og tårnet vart sett over våpenhuset i staden for midt på skipet. Det vart også lagt inn nokre nye detaljar, som til dømes store, spisse vindauger og mønespir. Benkane og preikestolen er originale frå tida i Bjugn, medan klokke og altertavle ikkje følgde med då dei kjøpte kyrkja der og måtte skaffast nye. Altertavla skal vere måla av ein kunstmålar Sjøblom i 1908. Austefjord kyrkje er eit kyrkjebygg frå perioden etter 1850 som er vurdert til å ha særleg høg verdi.²⁰

Dalsfjord kyrkje: Kyrkja vart vigsla i desember 1910, arkitekt Ole Havnæs frå Fræna. Kyrkja er ei korskyrkje med høgt vesttårn og dåps- og prestesakristi på kvar si side av koret. Koret er femsida med ein kveling av tre. Skipet er høgrest og ope heilt opp til mønet. Altertavla er laga av Lars Kinsarvik, medan Guttorm Langstøyl rosemåla preikestolen, galleriet og korbogen. Det første orgelet var laga lokalt av Bernt M. Haugen og Lars Ulvestad.

Kilsfjord kyrkje: Det vart oppretta kyrkjegard her 1913 og kjøpt inn tomt til kyrkje, men det skulle gå over 60 år før kyrkja var på plass. Kyrkja vart vigsla 28. april 1974, og er teikna av arkitekt Alf Apelsest. Det er ei moderne arbeidskyrkje, bygd i upussa armert betong, og innvendig er det brukt mykje umåla furu og leca-blokker. Kyrkja har frittståande klokketårn. Altertavla er eit triptychon (tavle av tre med to hengsla dører) og er laga av Thorvald Moseid. I kyrkja heng det elles eit fjørefar med råsegl, laga av Saxe Bjørkedal, som kyrkjeskip – noko som knyter linjene til båtbyggjarbygda Bjørkedalen.

Kilsfjord kyrkje, foto: Kirkesok.no

Dalsfjord kyrkje og Kilsfjord kyrkje er begge vurdert som kyrkjehistoriske minne av regional verdi.²¹

6.3. SKULEHUSA

«Skulestaden Volda» er ein ofte brukt nemning. Volda vert rekna som eit tyngdepunkt innan høgare utdanning utanfor dei større byane, og trekker gjerne røtene attende til presten Hans Strøm, opplysningsmannen Sivert Aarflot, Ivar Aasen, Synnøve og Per Riste, og miljøet rundt Ristegarden. Volda har ein lang tradisjon innan skule og utdanning, noko alle dei gamle skulebygningane viser.

Omgangsskulen var den rådande skuleforma fram til omkring 1850, og frå 1832 og framover til 1854 vart det skult fast i Klokkargarden på Klepp. Då den nye

fastskulelova kom 1860, var det truleg halde skule i heile 26 skulekrinsar i kommunen. Dei første skulehusa på bygdene vart bygd på Eide og i Holsvika i Austefjorden. Skulane var viktige i lokalsamfunnet, og hadde ofte fleire funksjonar i bygda. I 1861 vart «Voldens høiere Almueskole med annecteret Dannelsesanstalt for Skolelærere» bygd på tomt av Prestegarden ved Øyra-elva. Skulen romma også fastskule for elevane i Øyra og Vikebygda, som skulle vere øvings-elevar for lærarstudentane tredje året. Dessverre vart ikkje skulen her langvarig, lisjejulasta 1865 tok Øyraelva nytt far, og sopte med seg skulen her. Skulen er med på det eldste biletet vi kjenner til frå Volda. . Ny skule vart bygd oppatt på Engeset, ved bruk av materiale frå skulen som forsvann. I 1900 vart det bygd ny folkeskule ved nedste brua over Storelva, men denne brann ned 1903. Først i 1960 vart det bygd ny skule for Øyra-krinsen på Røysbakkflata.

Henrik Kaarstad-huset: Dette er det eldste bygget på området som i dag utgjer Høgskulen i Volda. Kaarstad-huset i nyklassisk stil og med sin karakteristiske gulfarge, er eit kjennemerke for lærarutdanninga i Volda. Bygget var i utgangspunktet kalla berre «Lærarskulen», men har seinare fått namn frå skulemannen Henrik Kaarstad (1865-1927) som stod bak oppstart av det som då vart kalla Voldens privatseminarium i 1895. Han fekk bygd Gamleseminaret (no Røde Kors-huset) i 1897 og Nyeseminaret i 1911. Kaarstad-bygget blei innvigd i 1922, og lærarskulen fekk raskt ei viktig rolle i samfunnsutviklinga i Volda. Bygget er vurdert som eit skulehistorisk minne med regional verdi. Kring huset er det anlagt eit parkanlegg som også er særmerkt for området her.²²

Gamlegymnaset (Maurtua): Eit skulehistorisk bygg frå 1851. Garden her var først kapteinsgard for Bergenhusiske Infanteriregiment, seinare vart husa brukte av Voldens private Millomskule frå 1891, bygd på i 1902, og utvida til Gymnasium i 1907. Dette var det første gymnaset med eksamensrett på landsbygda i Norge i Norge. Etter at gymnaset flytta ut herifrå 1963, har det vore ulike kulturaktivitetar i bygget. I 2015 tok Stiftinga Gamlegymnaset i Volda over ansvaret for bygningen frå Volda kommune. Det er vurdert som eit viktig skulehistorisk bygg i regional samanheng.²³ **Gamlegymnastikken** vart bygd i 1921, og er også eit viktig skulehistorisk minne av regional verdi.²⁴

Gamlegymnaset på Engeset i Volda.

Volda handelsskule vart etablert 1933, og bygde eigne lokale ovanfor Røysgarden i 1935. I 1938 vart lokala utvida, slik at også dei kommunale kontora fekk plass her. Same året fekk skulen løyve til å starte handelsgymnas og

studentfagkurs. Etter at utdanninga vart flytta til Volda Gymnas 1986, vart skulehuset rive.²⁵

Distriktshøgskulen vart etablert i Volda 1970, og i 1971 reiste dei *Ivar Aasen-huset* på Røysmyrane. Høgskuleområdet vart utvida med *Hans Strøm-huset* i 1984. Då lærarskulen og distriktshøgskulen vart slegne saman i 1998, vart administrasjonen lagt til det nybygde *Berte Kanutte-huset*.²⁶

Volda ungdomsskule sitt bygg var ferdigstilt i 1960. På denne tida bar skulen namnet Øyra skule, og den romma elevar i folkeskulen, framhaldsskulen og realskulen. For Volda kommune var realiseringa av skulen eit krafttak, og bygningen sto fram som ein av dei mest moderne skulebygningane i landet. Med 16 klasserom, to skulekjøkken, to naturfagsrom, to sløydsalar, handarbeidsavdeling, lesestove med boksamling, teikne- og songrom, skuletannklinikk og lækjarkontor med venterom, lærarrom, styrarrom, inspektørkontor, sekretærkontor, lagerrom, vaktmeisterbustad og ei mengd smårom vart skulen rekna som eit bygg for framtida. Aulaen på 650 kvm, og galleriet med plass til ca. 1500 menneske gav Volda ei ny storstove.

Skulereforma med innføringa av niårig skule og aukande elevtal var med på å endre namnet på skulen til Volda ungdomsskule i 1977/78 då nye Øyra barneskule stod ferdig.

Yksnøy skule/Gjerdshaugen: Førstegenerasjons fastskulehus frå 1910, brukt som skulehus til 1954, sidan forsamlingshus for folket på Yksnøya. I 1900 var det 20 barn på øya. Vurdert som eit skulehistorisk minne av regional verdi.²⁷

Yksnøy skule var i drift frå 1910-1954, og vart reist av folket på øya.

Hjartå skule vart bygd i Ervikstranda 1900, men då vegen gjennom Hjartåbygda skulle byggast i 1904, måtte skulen flyttast opp på Åseskaret. Skulehuset var i bruk til 1984, då den nye skulen vart teken i bruk. Skulen vart flytta til Hau eleit 1988, som dømte på korleis dei gamle skulehusa kunne vere.²⁸

Kalvatn skulestove: Kalvatn skule vart bygd på Nøre-Kalvatn i 1894. Elevane frå Osdalen hadde rett til tre veker heimeskule vinterstid, for å unngå den 8 km lange skulevegen. Kalvatn skule var i drift til 1983. Skulestova har sidan vore brukt til samlingshus.

Innselset skule vart bygd 1906, den stod heilt attmed vegen litt utanfor der den står no. Den første tida delte skulen lærar med Velsvik krins, slik at ein gjekk på skule 14 dagar og hadde så 14 dagar fri til neste gong. Etter at skulen vart nedlagt,

vart det frå 1970 slik at elevane reiste frå Dravlaus og hit når dei skulle ha skulekjøkken. Skulen vart sidan brukt som grendahus for Innselsetbygda, fram til han vart seld til private.²⁹

Dalsfjord gamle skule, Dravlaus: Dette er det eldste eksisterande skulehuset i Dalsfjorden, og var bygd i 1872 på bygsla tomt ved Garaelva på austsida av den gamle bygdevegen gjennom Garen. I 1929 vart skulehuset overteke av Losje Halkjell i Volda, og flytta til Aldalen. I 2014 vart Losjehytta demontert og flytta tilbake til Dravlausbygda i regi av Dalsfjord Sogelag. Vurdert som eit skulehistorisk minne av regional verdi.³⁰

Velsvik skule vart bygt så seint som i 1907 på Rota, før det veksle skulehaldet mellom gardane. Den første tida delte bygda lærar med Ulvestadkrinsen, men frå 1946 vart det ½ lærarstilling i deling med Innselset krins. Velsvik skule vart nedlagt frå hausten 1971 og elevane flytta over til Ulvestad skule.³¹

6.4. OFFENTLEGE BYGG

Skrivargarden, Rotset: Hovudbygning frå 1816. Garden var embetsgard og sete for sorenskrivaren på Søre Sunnmøre fram til 1905. Eigedomen er vurdert som regional verneverdig.³²

Skrivargarden, Skjerva: Hovudbygning frå 1905. Embetsgard og sete for sorenskrivaren på Søre Sunnmøre. Eigedomen er vurdert å ha regional verneverdi.³³

Gamlebanken: Voldens og Ørstens Sparebank vart oppretta 1854, som den tredje sparebanken på Sunnmøre. Det er fortalt at då det blei lyst etter grunnfondskapital på kyrkjebakken i 1853, var det heile 481 personar som teikna seg. Banken heldt den første tida til på nedre Rotset, men i 1931 vart det kjøpt ei tomt like ved kyrkja og bankhuset stod ferdig 1934.³⁴

Sjukehuset: Søre Sunnmøre sjukehus vart opna 1938 etter stor innsats frå mange av kvinnene i Volda og nærområdet. Sjukehuset kosta 320 000 kr, hadde 42 sengeplassar og var slik det største sjukehuset utanom byane i Møre og Romsdal. Inntektene frå kinodrifta var ei viktig finansieringskjelde den første tida, utanom at mange kvinner i lokalmiljøet gjorde ein stor innsats for å skaffe tøy og ullteppe til sjukehuset. I 1947 overtok Møre og Romsdal drifta av sjukehuset, og dei fekk

overta bygningane vederlagsfritt. I 1960 vart sjukehuset utvida til 73 senger, og i 1970 vart det utvida med eigen fødepaviljong med 21 senger. I 1974 var sjukehuset igjen for lite, så då vart det sett opp ein provisorisk poliklinikk av Moelven-brakker. I 1986 vart det bygd nytt sjukehus med totalt 116 senger, og det gamle sjukehuset vart rive. I dag er det berre hageanlegget ved sjukehuset som vitnar om sjukehuset som låg her. Den vart teikna og planlagt av Volda Hagelag.³⁵

Pleieheimen: Volda Sanitetshus vart opna i 1912 som tuberkuloseheim med 14 pasientplassar under namnet Vonheim. Vest for huset låg det ein kurhall og Raudehuset aust for heimen var brukt til hyblar, arbeidsrom – og som lik-kjellar. Etter krigen endra behovet seg, og dei siste pasientane vart overførte til Reknes hospital i Molde på 1960-talet. Fram til 1978 vart bygget nytta som rehabiliteringsinstitusjon og til pasientavlastning for Volda Sjukehus. Bygget vart utvida i 1958. Mellom 1980 og 1988 var Volda kommune leigetakar av bygget, og dreiv sjukeheim for 16 pasientar. Deretter har bygget vore nytta av Volda Sanitetslag til diverse aktivitetar og utleige, blant anna til hyblar og lag- og foreiningsaktivitet.³⁶

Kløvertun: Voldens Sanitetsforeining vart bedne om å etablere ein heim for demente i 1963. Arkitekt Ø.H. Grimsgaard, ein av landets fremste planleggjarar av sjukehus i etterkrigstida, vart engasjert i prosjektet. Han skisserte eit anlegg med plass til 34 pasientar, og i 1967 stod institusjonen ferdig. I dag held Volda Distriktpsikiatriske Senter til her. Bygga her er vurderte som verneverdige.

Samfunnshuset: Huset sto ferdig hausten 1955. Fleire arkitektar var involvert i arbeidet, mellom andre Harald Løkeland frå Bergen og Ivar Bjordal frå Molde. Huset kosta knapt 800.000 kr da det var ferdig, og inneheldt moderne kinoframvisar og gode lokalitetar for større teaterframvisningar i tråd med riksteateret sine krav. Innviingsfesten markerte starten på ein svært aktiv periode for kulturlivet i bygda.

Idrettsbygget: Idrettsbygget vart ferdigstilt av Statsbygg i 1963 og er teikna av arkitekt Ivar Bjordal. Den grøne bygningen fungerer som eit signalbygg, og er godt synleg frå mange stader i bygda. Bygningen inneheld både gymnastikksal og symjehall.

6.5. MUSEUM

Sivert Aarflot-museet er eit personalhistorisk museum om læraren, folkeopplysaren, forfattaren, forskaren og boktrykkjaren Sivert Aarflot (1759-1817). Samlinga fortel om det omfattande livsverket hans.

Utdrag frå Aarflots ABC-bok trykt på Egset i 1815

Volda bygdetun – Haueleitet: Volda sogelag vart starta 1911, og ei av dei første sakene var å finne ein stad ein kunne flytte den verneverdige **sengjabuda frå Eide** frå 1600-talet. Det enda med at ein flytte den til Tunheim på Engeset 1912, der ein såg føre seg å lage bygdemuseum, offisielt opna 1913. I 1948 fekk sogelaget skøyte på Haueleitet på Rotset, og i 1951 vart sengjabuda flytta til ny tomt her.

Kalvatnstova er ei gamal røykstove frå Jakobsgarden på Kalvatn, som vart riven der for å gje plass til ny løe. Stova kom til Hau eleitet 1951.³⁷

Kornbergstova stod opphaveleg i Larsgarden i Bjørkedalen, men vart tatt ned der og flytta til Steffagarden på Kornberg kring 1845. Dei siste som budde i stova her døde 1945 og 1946, og eigarane baud då at bygdetunet kunne få overta den. I 1954 vart stova teken ned og sett opp på Hau eleitet 1955.³⁸

Restane av eit **kvernhus** frå Årvika vart også sett opp her, men det var i for dårleg stand til å kunne brukast. Aktiviteten i laget var mager ein del år, men frå 1977 vart det ny giv. Hau eleitet som museum var offisielt opna jonsok 1978. I 1979 vart det flytta hit ei **masstove** frå Sunndalen og eit **stabbur** frå Heltne. Frå Homberset vart det flytta ei **vedaløe** til Hau eleitet i 1980, og dette var då det 7. huset på bygdemuseet. Løda var bygd 1919-20, men er svært typisk for dei mange vedaløene som stod rundt i bygdene.³⁹

Seinare har aktiviteten ved bygdetunet auka, slik at det ved 100-års-jubileet for sogelaget var heile 20 verneverdige bygningar på Hau eleitet, som også hadde fått sanitær- og administrasjonsbygg.⁴⁰

Årsetøysamlinga/Austefjord museum: På Årsetøya er det funne spor etter eldre busetnad, men i nyare tid har Årsetøya vore busett sidan 1856. Folket på Årsetøya måtte vere sjølvhjelpete med det meste, og det som ikkje fanst av verktøy, måtte dei lage sjølv. Brørne Knut og Andreas Aarsetøy var dei siste som brukte garden på øya. Dei tok godt vare på staden og det som hadde vore brukt til gardsdrifta, og det vart etter kvart ei fin samling av gardsutstyr her. I 1972 vart Austefjord Museumslag stifta, og i 1978 vart det bygd eit tilbygg til Austefjord skule, som skulle brukast til bygdemuseum med samlinga frå Årsetøya som eit solid grunnlag. Dermed ville denne samlinga bli tilgjengeleg også for dei som ikkje hadde høve til å reise ut til øya.⁴¹

Dalsfjord fyrmuseum: Ein del av etatsmuseet til Kystverket. Stiftinga Sunnmøre Museum er eit av fem museum i landet som utgjer Kystverksmusea. Første fyret som vart bygt av folk frå dette området var Runde fyr i 1825-26, der Hans Ottesen Engeset deltok. Då fyr- og merkestellet kom inn i meir organiserte former utover mot midten av hundreåret, vart folk frå Volda og Dalsfjorden enda meir engasjerte i dette arbeidet, og særleg Ole Gammelsen Mork vart ein av pionerane her. Av alle

dei 200 fyrstasjonane, reknar ein med at folk herifrå har vore med å byggje vel halvparten. Fleire fyrvaktarar har også vorte rekrutterte frå Volda. Det vart bygd lager for utstyr på Rønstad; «Rønnestad fyroplag» og seinare også fyrnaust her.

Voldingane og dalsfjordingane var også nær einerådande på Vestlandet når det gjaldt oppsetjing av sjømerke langs kystleia. I 1875-84 var folk herifrå engasjerte med bygginga av Kabelvåg hamn, og etter kvart vart også hamneutbyggingar ein del av verksemda som vart prega av folk herifrå.⁴²

7. BYGDEMILJØ

7.1. BYGGESTILEN

Dei gamle stovehusa på Vestlandet var i eldre tid gjerne røykstover med grue midt i rommet, og der røyken vart sleppt ut av huset gjennom ei luke (ljøre) i taket. Seinare vart fleire av desse stovene bygd om med støypt omn i ei krå og skorstein. Der det var trangt om plassen, til dømes på grunn av fonnfare, kunne fleire hus kombinerast, slik at det kunne vere fjøs i eine enden og buområde i den andre.

I Volda sentrum vart byggjestilen ein annan. Her var det ofte store, enkeltstående hus – husa på embetsgardane var gjerne større låner i austnorsk/trøndersk stil. Fleire av husa er i sveitserstil, som vart vanleg på Sunnmøre kring år 1900.

Sveitserstilen har prega byggeskikken i Volda i lang tid. Sveitserstilen var ein trehusstil inspirert av bondebustadar i Sveits. Stilen vart populær i Noreg frå 1840-åra, og passa godt i eit land med god tilgang på trevirke. Stilen var ein fleksibel stil utan for mange arkitektoniske reglar, og huseigar og byggmeister kunne saman finne fram til formar og praktiske løysingar. Bustadane var ofte romslegare enn tidlegare, og skulle vere "sunnare" med meir lys og luft. Husa fekk større glasflater, ofte delt opp av ein kross. Det vart vanleg med større takhøgde inne i romma, og husa vart ofte bygd på høge kjellarmurar. Kjellarane kunne difor nyttast på ein heilt anna måte enn dei tidlegare lave "krypkjellarane". Dekorativt bogar og utskjeringar er også eit kjenneteikn. Nokre av husa fekk veranda, som var nok heilt nytt i norsk byggeskikk.

I Gamlevegen i Volda ligg fire hus i Sveitserstil på rekkje og rad. Husa er bygd rundt 1910, og eigarane har teke godt vare på den gamle stilen. Alle fire husa har bratte takvinklar, truleg for å få større takhøgde og meir lys og luft i andre etasje. Verandaene er innebygde, noko som ofte var vanleg langs kysten. Husa har også høge kjellarmurar, og kjellarroma kunne nyttast både til arbeid og bustad. Lik høgde og volum på bygningane, avstanden mellom dei, skifertaka, vindaug med krossinndeling, utskjeringar og takvinklar er element som gjer at desse husa på mange måtar "heng saman", dei utgjer eit samla bygningsmiljø.

Husa ligg i eit villastrok med gangavstand frå sentrum og med utsikt ut over Voldafjorden. Tomtene er store og hagane framanfor huset utgjer ein viktig del av miljøet. Området er grønt, frodig og velstelt. Hagane ligg i ein jamn helling opp frå vegen, og "lyftar" opp husa. Hagane er godt synlege frå vegen og inneheld mellom andre gamle frukttre, buskar og solitære staudar.

Sveitserhus i Gamlevegen, bygd omkring 1910, foto: Regine Aklestad

Evensenhuset vart bygd til ekteparet Johanna og Nils Sr Evensen og sto ferdig i 1912. Det er truleg byggmeister Rasmus Sivertson Halkjelsvik som sette opp huset. Møre Støyperier var Evensen sin familiebedrift, og huset ligg i Røysbakken like ved fabrikkken. Møre Støyperier var ein viktig bedrift i lokalsamfunnet, og gav mange arbeidsplassar. Det finst ikkje mange liknande hus som dette elles på Sunnmøre, og ein teori er at Evensen såg Drabløs sin Kolonialforretning i Volda (bygd 1910), og ynskte noko liknande sjølv. Evensen var ein velstående mann, noko huset vitnar om. Konstruksjon og planløyising har referansar til sveitserstilen,

medan oppbygning av fasade og detaljar på huset er henta frå jugendstilen. Eit spesielt trekk ved huset er drakane i mønene på taket. Innvendig finn ein takmåleri i stovene.

Skifertak, foto: Kari Hasle

Eit anna særtrekk ved mange av dei husa frå denne tida, er dei mange skifertaka. Dette vart gjerne sett på som eit branntryggingstiltak, og etter ein brann i Halkjelsgata 1890 vart det pålegg om å bruke skifertak for å avgrense framtidige branntilløp. Skifer fekk ein levert i ulike fasongar, i Volda særleg frå skiferbrota på Voss eller i Alta, men den raudfarga skiferen på Samfunnshuset vart truleg henta på Otta. Det var også eit skiferbrot i Syltefjorden i Vanylven.⁴³

7.2. SENTRUMSMILJØ

Jon Tvinnereim fortel at: «I 1891 var Halkjelsvik og Rotset (Volda sentrum) den klårt folkerikaste tettstaden i amtet med 93 bustadhus og 579 innbyggjarar. [...] Frå midten av hundreåret [1800-talet] gjekk Volda sentrum inn i ei rivande utvikling. Det vart då etablert handverksindustri som garveri, mølle, guanofabrikk og ullspinneri. Litt seinare kom det også meieri. Det var i denne samanhengen viktig at det vart lagt mange viktige fellestenester til Øyralandet. Sørenskrivaren for Søre Sunnmøre heldt til på Rotset frå 1840-åra. Posten og lensmannskontoret vart flytta dit frå Ekset i 1850-åra. Volda og Ørsta Sparebank vart skipa i 1854. I 1860-åra kom utbygginga av skular utover allmugeskulen, i 1870-åra fekk bygdebyen telegrafstasjon og i 1886 jamvel apotek etter mykje tautrekking. Det eine drog det andre med seg. Kring 1880 var det i Volda sentrum fem embetsmenn, ein lege, to sakførarar, fire landhandlarar og ein bokhandlar. Alt dette gjorde at mange frå distriktet måtte reise til tettstaden rett som det var, og det skapte grunnlag for nye etableringar.»⁴⁴

Halkjelsgata: berre kalla **Gata** på folkemunne, er den gamle hovudgata i Volda sentrum som gjekk frå området nedanfor kyrkja og innover mot Halkjelshaugen og Øyraelva. Det eldste huset, Ose-huset, vart bygd i 1841 av Johan Meyer Blichfeldt, som var bakar og fargar. Etter kvart kom det til bokhandel, bakeri, kafé, snikkarverkstad, urmakar, moteforretning og telegrafstasjon – for å nemne noko. I 1880-åra var Halkjelsgata etablert som Volda si sentrale forretningsgate.⁴⁵

Dei fleste einbustadane i Volda sentrum er bygde i perioden 1880-1930. Utviklinga av tettstaden som sentrum for industri, handel, administrasjon, utdanning og kommunikasjon skaut fart i dei siste tiåra før 1900. Den første tettstadutviklinga i Volda fann stad på nedre Rotset. Vidare spreidde utbygginga seg over Øyraelva og inn mot det vi i dag kallar sentrum rundt Halkjelsgata og kyrkja.

Det heiter seg at den første gata i Volda med bustadhus tett i tett på begge sider var Smitsgate, eller Tausakjerringsgata. Dei første tomtene grunneigarane la ut for bygging av einbustader var gjerne mindre tenelege for jordbruk. Bustadområdet på Hauane, med bergmark og knausar, vart tidleg utbygd. I områda

Engeset/Klepp, Gamlevegen, Anders Vassbotnvegen og rundt Røysbakken finn vi og ein del bustadar frå denne perioden.

Studerer vi folketeljingar frå området kring Vikeneset i 1900, kan vi få inntrykk av at dette var eit område med bustadar for handverkarar og arbeidarar. Folk etablerte seg her med ulike handverkssyslar, og tok 'sen'-etternamn i staden for gardsnamnet dei var døypte med.⁴⁶

Ut mot Vikeneset går det ei gate med små trehus på begge sider opp frå sjøen mot Lensmannsbakken. Den har offisielt har fått namnet Smiths gate, men på folkemunne har ho gjennom alle tider heitt berre **Tausakjerringsgata**. Namnet kom nok av at det var mange ugifte mødre her ei tid. Området her var eit handverkar-område, her vart det drive med småindustri og kaféverksemd.

Uppheimplassen: Vart valt som Volda sin tusenårsstad 2000. Her finn vi installasjonen «Egget» av Astrid Eidset Rygh. Forsamlingshuset Uppheim var møtestad og øvingsstad for mange lag og organisasjonar før Samfunnshuset kom. Trappa utanfor var som laga for ein talarstol, og dette gjorde at plassen vart fast møteplass og stoppestad for toget ved 17.mai-feiringa i sentrum.

Ved plassen er det laga eit eige parkanlegg med paviljong. Det vart 1992 sett opp eit minnesmerke over kunstnarane i Kinsarvik-familien i tilknytning til parken.

Løer: I Volda sentrum er løene til dei tre kjende sentrumsgardane Røysgarden, Moritsgarden og Skjerva. Forma på løene i Volda samsvarar med uttrykket i resten av landet, men storleiken har variert etter økonomi og næringstilhøve. Mange av bønder i Volda dreiv med attåttnæringar knytt til kysten og sjøen. Derfor er det nok færre av dei verkeleg store løene her. Løene vart ofte raudfarga, då raudmåling var den billigaste. Sidan har det vorte tradisjon, så løene er difor ein fin kontrast til dei andre bygningane.⁴⁷

Løa i Nikolaigarden, sjefsgarden på Engeset, er reist i 1880-åra. Foto: Kari Hasle

Kvernhus: Dei fleste gardar med nærleik til elv eller sjø hadde kvern. I tillegg til maling og tresking av korn, kunne kvernhusa også bli brukte til å produsere elektrisk kraft. På Ytre Dravlaus er det teke vare på eit slikt kvernhus, og det vart brukt til å drive ein dynamo for å gje elektrisk kraft til gardane der i åra før «Bygdeverket» kom i 1931. Då arbeidet med bygdeverket starta, laut brukarane på Ytre Dravlaus å skrive frå seg retten til å ha eigen dynamo og slutte seg til kraftverket som skulle vere felles for heile Dravlausbygda frå Lyngneset i sør til Skrubbeneset i nord. Kvernhuset ligg rett nedanfor det nye kraftverket til Dravlaus Kraft AS, og er det er det siste eksisterande kvernhuset i Dravlauselva.

På Folkestad er det teke vare på fleire av kvernhusa langs Rønstad-elva; Mass- og Jakobskverna i Sollida, Dei to Bakkekvernhusa og Johan-kverna på Rønstad. Opphavelag var det seks kvernhus her, men det siste; kverna til Inste Rønstad

forsvann ved utvidinga av vegen her. Frå det kvernhuset vart det også ei tid drive eit lite kraftverk som kunne gje lys til nokre lampar. Jakobskverna er restaurert.⁴⁸

Stabbur: Stabburet var eit viktig hus på garden i eldre tid. Her var det lagringsplass for blant anna mat og drikke, men det kunne også brukast som soveplass for gjestar. På gardane kunne ein også ha ei **sengjabud** med plass til overnattingsgjestar og der ein kunne oppbevare verdfulle eignelutar og klede.

Uthusa: I det meir tettbygde Volda vart det vanleg at ein hadde små uthus, som kunne ivareta fleire funksjonar. Det kunne vere vedahus, utedo, fungere som oppbevaringsstad og jamvel ha funksjon som fjøs for høner eller ein gris. Ei forklaring på dei mange og relativt omfangsrike uthusa i Volda sentrum er at ei rekkje huseigarar hadde utleige av rom til skuleelevar som ei viktig ekstrainntekt. Uthusa vart slik nyttige avlastingsrom for hovudhusa. Ikkje alle uthus vart registrerte i SEFRAK, og fleire av dei har forsvunne dei siste tiåra.⁴⁹

Plakatbuda i Volda sentrum: Foto Kari Hasle

Plakatbuda er eit typisk uthus i Volda sentrum. Uthuset står sentralt plassert i krysset mellom Halkjelsgata og Røysgata. Uthuset høyrde til Kroken-huset frå 1893. I Kroken-huset har det vore drive handel av ulikt slag, og plakatbuda vart hovudsakeleg nytta til lager. Med si sentrale plassering gjorde den eine veggen på uthuset nytte som "plakatvegg". Her kunne ein til dømes sjå speleplanen for kinoen. Uthuset har framleis funksjon som plakatbud.

Svendsenbuda, Strandgata 8: Svendsenbuda er den einaste sjøbuda som står igjen i Volda sentrum, og er eit av få teikn på bygda si historiske tilknytning til sjøen. Tidlegare låg det sjøbuder på rekke og rad langs fjordkanten, og små og store båtar låg tidvis til kai langs brygga. Dei fyrste sjøbudene ved Vikeneset kom opp rundt 1880. I dag er det butikk og hyblar i den gamle sjøbuda.

7.3. GARDSMILJØ

Rønstadbakkane: Godt bevart gardstun med bustadhus for to generasjonar. På garden er det stovehus, løe, kvernhus, vårfjøs og naust. Vurdert som eit kulturminne av regional verdi.⁵⁰

Korsfurtunet, Indre Dravlaus: Alderdomleg tun med samanbygd stove, løe og fjøs. Tunet er i Regional delplan for kulturminne og kulturmiljø i Møre og Romsdal vurdert som eit kulturminne av regional verdi.⁵¹

Korsfartunet, Dalsfjord. Foto: Agnes Myren

Krusebakken, Sunndalskleiva var strandsitjarplass under hovudbruka her frå 1870-åra og gjekk seinare tilbake inn under hovudbruka. Gardshusa her er tekne vare på.

Eidseflot er ein gard i Bjørkedalen med eldre bygningsmiljø heilt tilbake frå 1600-talet med bustadhus, båtskot, oppgangssag bygd om til sirkelsag, kvernhus m.v. langs elva.⁵²

Stove på Lauvstad: Alderdomeleg stove med særeigen grue i naturstein. Vurdert som kommunalt verneverdig.⁵³

Timberhaugen er ei gruppe med vårfjøsar på Sætre, Lauvstad.

Dravlauslida er eit mindre bruk frå slutten av 1800-talet som fortel si historie.⁵⁴

Oppgangssag, Bjørkedalen; rekonstruksjon av ei oppgangssag som skal ha vore bygd av Sakse Balle kring 1570, og skal ha vore i bruk til 1906. Saga stod

opphaveleg i Laksehølen i Laurdalselva, og det var berre vasshjula, murane og stokkane att då ho blei rekonstruert og sett opp att på Lisje-Ola-gjerdet 1996. Sagene var sentrale for båtbygginga på Bjørkedalen, og den rekonstruerte oppgangssaga er vurdert som kommunalt verneverdig. Saga på Eidseflot vart bygd om til sirkelsag 1900, som den første i Volda. Denne saga er også restaurert og vert driven med vasskraft. Den er vurdert som eit teknisk-industrielt kulturminne av nasjonal verdi.⁵⁵

Smie, Samundegarden i Nøre Bjørkedalen; viktig handverk som i dette tilfellet også har nær samanheng med båtbyggjartradisjonen, i og med at all båtsaum måtte lagast lokalt. Smia er derfor vurdert som kommunalt verneverdig.⁵⁶

Gamlebuda i Løvika: Petter R. Løvik starta med handel i Løvika 1887, og bygde butikk her 1889. Han hadde også postopneriet (6134 Løvik) frå 1890 og bygde kai her 1903. Kaia vart brukt som kai for rutebåten og seinare brukt av frakteskuter som «Silva», «Veslevik» og «Lotus». Gamlebuda vart bygd i 1932, og vart den første tida kalla Nybuda, i og med at den gamle sjøbuda stod like attmed. Landhandelen var i første etasje, og har halde på sitt tidstypiske miljø med handelsvarer.⁵⁷

7.4. TUNTREA

Kring 1870 var det etablert drift av planteskule på Rotset der dei importerte edle tresortar, truleg frå austlandet. Frå den tida og utover i byrjinga på 1900-talet utvikla det seg ein tradisjon – som følge av denne geskjeften – at det på gardane i Volda sentrum vart planta tuntre sentralt mellom bygningane. Dei mest populære tresortane planteskulen tok inn, som vart nytta til dette føremålet var bøk, ask og eik. Mange av desse trea har fått vekse seg gamle fram til dei seinaste åra og har som naturleg for desse treslaga utvikla enorme dimensjonar på krone og stamme. På grunn av storleiken har dei utgjort viktige karaktertrekk/landemerke i kulturlandskapet og seinare som «bytrær» under framveksten av det meir urbane Volda sentrum. I dag er det ikkje mange att av desse trea.

Illustrasjon: Tuntre, foto: Torgeir Stensø

Storalmen: På Aarflot-tunet på Rotset planta Synnøve Aarflot og Lars Olsson Høydahl ein halv meter høg alm i 1870. I 2008 var omkrinsen auka til 3,75 meter og treet hadde då stått i 139 år. Rett nok var det nære på at det velta under Nyårsorkanen 1992, men med maskinell hjelp vart treet gjenreist på plassen sin. Tuntreet var i 2007 med i ei konkurranse i NRK P1, og fekk premie for den beste historia om opphavet til treet.⁵⁸

7.5. STEINGARDAR OG BRUER

Desse gjerda av stein vart brukte til å skilje eigedomane ifrå kvarandre. Ein kan finne døme på steingardar heilt tilbake til jernalder. Bruk av steingardar har forandra seg over tid i takt med korleis landbruket endra seg. På **setrane i Høydalen** er det fleire gamle steingardar frå før-reformatorsk tid som er automatisk freda.⁵⁹

På Helset i Bjørkedalen er det ein steingard frå seint 1800-tal på 2-300 meter.

På Folkestad er det ein fin steingard oppe mot Smørkinnemyra, og den skal vere sett opp av Bakke-Ola (Ola J. Rønnestad) for å dele utmarka mellom gardane her.⁶⁰

Frå Åseskaret i Sætreåsen går det ein steingard (**Torvgarden**) heilt opp på Snøhornegga 850 m.o.h., steingarden er 3-4 km lang. Undersøkingar viser at steingarden nok vart oppsett etter eit grenseforlik mellom gardane Feta (Lauvstad), Løndalen og Nakken på eine sida og Sætre, Sætreåsen, Grøtholen og Kvanngardsneset på den andre i 1760. Grensa vart justert noko i ei ny sak 1862, slik at nedste delen vart lagt om og ny grensegard oppsett der 1865.⁶¹

Steingard, foto: Torgeir Stensø

Bruer: I ei bygd – og mellom bygder – kan ofte elver skape eit hinder for samkvemmet mellom bygdefolket. Bruene blei bygd på forskjellig vis, alt etter tilhøva på staden og kva krav som skulle stettast. I mange høve kunne brua vere ei steinhelle over eit pass med fjell på kvar side, eller på eit oppmura bru-kar. Var det lengre spenn, blei gjerne brua bygd av tre. Meir krevjande var det å bygge ei kvelvingsbru, som vi finn fine døme på i Hjartåberga. Her finn vi ei vakker kvelvingsbru som går over Kvernelva. Den nye E39 er delvis bygd over kvelvingsbrua.

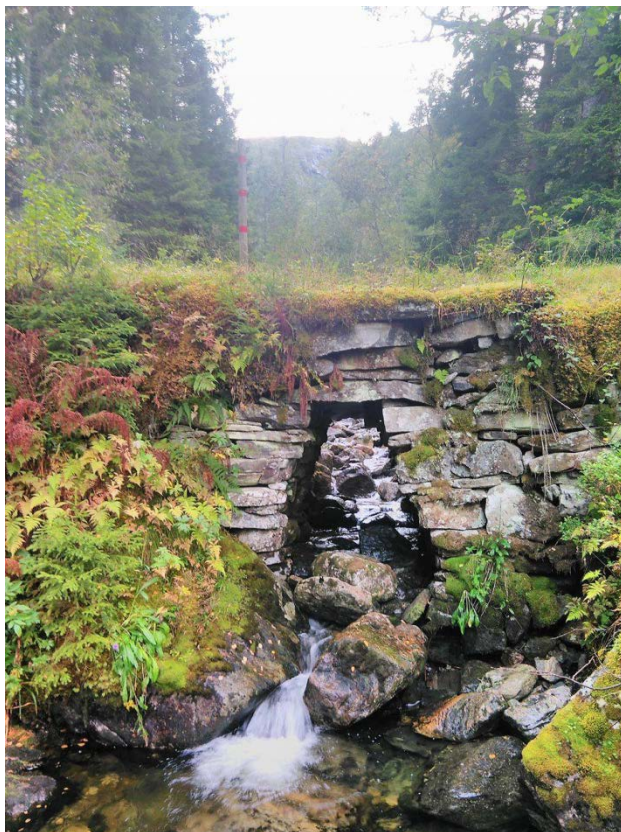
Sageelvsbro, foto: Hans Peter Eidseflot

Langs vegen over Bjørkedalseidet og Brekka til Haugen i Nordfjord finn vi fleire flotte steinbruer frå eldre tid. Frå nord Sandviksbrua («Sandviigs Broen»), Sagelvsbrua («Sage Broen») og Førvassbrua («Forvas Broen») som truleg var bygd i 1796.

Alle desse bruene er no borte. Førvassbrua var ei flott kvelvingsbru som forsvann i eit vassfløde for nokre tiår sida. Tverrelvsbrua («Tverelv Broen») som og var bygd på same tid er enno intakt. Vidare kjem vi til Langedalsbrua («Langedalsbroen») som er bygd i 1827 og er den største av bruene. Vassosbrua ligg i nordenden av Vasslidvatnet og bygd i 1845. I sørenden i av Vasslida er det ei steinbru på Osgjerdet og ei på Steinvadet (grense mot Eid). Den siste fekk ny plate i fjor så der er det lite att av det gamle. På Eidasida er der ei gammal bru over elva frå Kjenndalen, men elles ligg alle bruene på Voldasida.⁶²

Bru langs den gamle vegen over Brekka. Fotograf: Per Arild Bjørkedal

Tverrelvsbrua, foto: Hans Peter Eidseflot

På Lisjebøen på Dravlaus ligg det ei steinbru frå 1800-talet. Dette var den gamlebrua over elva mellom Hauane og Ellinggarden., der den gamle bygdevegen gjekk.

Det finst framleis også merke ei bru som gjekk over Langemyra på Mork. Dette er truleg eit av dei siste merke som er igjen etter vegen frå Morkabygda til Hovdebygda, som Ivar Aasen truleg gjekk både titt og ofte når han skulle hente kunnskap på Egset.

7.6.SETRAR⁶³

Det finst setrar til dei fleste gardane i Volda, og sjølv om det i dag stort sett er slutt på all seterdrift, så ligg seterhusa der som gode kulturminne om ei tid som var. Det er framleis mange som brukar søndagen til å besøkje ei av desse gamle setrane.

Rotevassetra: Var nok den største av setrane, heile 24 gardar og plassar setra i Rotevassdalen, og det kunne vere heilt opp mot 80 mjølkekyr utanom ungdyr, sauer og hestar på beite her. Det hende at dei måtte ta heim dyra midt på sommaren for at det skulle få vekse opp att.

Rotsetsetrane: Alle bruka på Rotset hadde beiterett med seter både ved Rotevatnet, i Lisjedalen og Høgedalen. Gamlesetra låg ved Rotevatnet, men når ho vart flytta lengre fram, vart ho heitande Lisjesetra. Det vart veksla mellom Lisjedalen og Høgedalen, så graset fekk vekse oppatt. Greivnseset hadde også eiga seter, men denne vart tidleg nedlagt. Det viser murrestar etter selet her.

Hjartåsetra: Ligg på vestsida av Ullalandsvatnet og var seter for Hjartå, Reitane, Åsen og Ervika. Kring 1900 kom det køyreveg gjennom Aldalen, og då vart sela flytte frå den gamle plassen nede ved vatnet og opp til vegen. På setra her vart det beitt både kyr, geiter, sauer og hestar.

Kvivssetra: Seter for gardane på Nøre-Kalvatn og Bueidet. Her har det vore samanhengande seterdrift fram til nyare tid Lenge brukte dei dragarstreng og løypestreng for å få mjølka til gards, men etter kvart vart det også grave ned ein slange som dei sende mjølka gjennom på fast tidspunkt kvar dag.

Grøndalen: Setra for gardane på Søre-Kalvatn ligg nord for Grøndalsvatnet, på grensa mot Heggjabygda i Nordfjord. Det vart setra her fram til 1952, sidan har setra vore brukt til beite.

Rindalsetra: Var sommarseter for Indre Høydalen og Høydalsdalen, dei hadde vår- og haust-seter i **Langedalen**. Der hadde også Høydalsvikane krøtera sine på hausten, på våren hadde dei eiga seter på **Vikesetra**. Frå gammalt av vart det også setra i **Feirdalen**, men desse sela vart sidan flytte til Rindalsetra. For å få dyra hit rodde dei over Osvatnet og Rindalsvatnet, og det kunne vere opptil 60 kyr på setra,

utanom geiter. Det var fullsetring her, så dei både kinna smør og kokte brunost. Siste året det vart setra her var 1947, sidan var det brukt til sommarbeite.

Nysetra: Eigentleg to setrar som ligg berre 500 meter unna kvar andre og også går under namna **Nørdalssetra/ Ottardalsetra** og **Helsetsetra**. Fleire av husa her er truleg frå 1700-talet og vart flytte hit frå Byrjevatnet, der setrane var før. Under krigen hadde familien Kristvik ei tid opphald i Samundselet på Nysetra, då tyskarane tok lærarane til fange. Begge gardane hadde haustseter på Fladalsetra. På Nysetra vart det setra til 1963. Haustseter hadde desse gardane på **Fladalsetra**. Der er det enno eit godt bevart seteranlegg, som består av 6-7 bygningar som truleg er frå 1500-1600-talet. Dette er eit kulturminne som er vurdert å ha regional verdi og som er foreslått verna i regional kulturminneplan.⁶⁴

Laurdalsetra i Bjørkedalen, Foto: Berit Sandvik Skeide

Laurdalsetra: Ligg i Laurdalen, 390 m.o.h. og er seter for gardane i Søre Bjørkedalen. Sela har eit par gongar vore tekne av fonna frå Grøvrene, sist i 1910. 2-3 av bygningane her er likevel opphavelg frå 1500-1600-talet. Etter siste fonna bygde også fleire av dei mindre bruka seg sel her. Det kunne vere opp til 80 kyr på beite her, utanom at dalen var brukt som hestehamning for gardane i Nordfjord. Det vart setra i Laurdalen til slutten av 1950-talet.

Hamna: Seter for gardane på ytre Folkestad. Frå først av var det berre vakjarhus her, men litt før 1900 vart det sett opp sel for dei fleste gardane, og alle hadde særskilte namn som også er brukte i setre-songen for Hamna. I slutten av 1920-åra kom det køyreveg fram til setra. Det kunne vere opptil 60 kyr på beite her, og den første tida vart også sauene mjølka. Siste året det vart setra her var 1949.

Stranda: Gardane på Indre Dale hadde sjøseter (den einaste i Volda) mellom Fjøsneset og Lisjeneset fram mot 1950. Teigane her vart slegne før jonsok, og så beitte utover sommaren.

Tryfta: Seter for Indre Åmelfoten og Dalen. Vårane hadde Åmelfot-gardane beite på Rysja, medan Dalen beitte i Langedalskjeret. Det vart setra på Tryfta til kring 1955.

Storlida: Seter for gardane i Steinsvika, no verna gjennom tinglyst vern- og vedlikehaldsavtale. Det kunne vere opp til 50 mjølkekyr pluss ungdyr på setra her. Siste året det vart setra her var 1948. I 1977 vart setra flytta opp på Haugen eit stykke frå Storlid-vatnet, då Tussa ville demme opp vatnet i samband med Åmæla-utbygginga. Då vart det også bygd køyreveg nesten heilt fram til sela.⁶⁵ Vurdert som eit kulturmiljø av regional verdi.

Dansen: Skal ha fått namnet sitt ved at ei hulder trødde dansen på Trødet, ei flage like framfor setra. Dansen var seter for Ytre Åmelfoten og Åmelfotsetra. Det vart setra her til 1960.

Gamlestøylen: Ligg framme i Dravlausdalen og er seter for Midtbygda og Vika. Det kunne vere opptil 50 mjølkekyr her, utanom ungdyr. Setra var i bruk heilt til 1960.

Nyestøylen: Her stod seterhusa til Reitane og Dravlauslida, men dyra gjekk saman

med dei andre dyra frå Midtbygda, og kom hit utpå sommaren. Dyra frå Reitane beitte også på Reitefjellet, der mjølkarane laga seg eit provisorisk krypinn.

Dravlaussetra i Dalsfjorden, Foto: Berit Sandvik Skeide

¹ SEFRAK: Sekretariatet for registrering av faste kulturminne

² I Volda sentrum blei det i tillegg registrert bygningar som blei bygd heilt fram til 1950.

³ www.kulturminnesok.no.

⁴ Atle Døssland: *Med lengt mot havet* og Jostein Nerbøvik: *Myndige møringar*, band 4 i Volda-soga 1800-1945.

⁵ *Busetnadssoga for Volda, band 4b 2011*.

⁶ Ragnar Ørstavik: «Om Per Sollid sin språkbruk» i *Voldaminne 1993*.

⁷ *Busetnadssoga*, band 3 side 405

⁸ www.kulturminnesok.no og Jostein Nerbøvik: *Krigsår og motstandsvilje 1940-1945*, bd 1 i Volda-soga 1800-1945.

⁹ Ragnar Ørstavik: «Krigen 1940-1945 og dei som var med» i *Voldaminne 1995*.

¹⁰ www.kulturminnesok.no og Ragnar Ørstavik: «Om Prestelåna i Volda og nokre som budde der» i *Voldaminne 1994*. Regional delplan for kulturminne av regional og nasjonal verdi, Møre og Romsdal Fylkeskommune.

¹¹ www.kulturminnesok.no og Ingebjørg Røyhus Øyehaug: *Synnøve Riste. «Fjøyra som dreiv»*.

¹² Asbjørn Stavem: «Garvarbuda på Nedre Rotset» i *Voldaminne 1977*.

¹³ www.kulturminnesok.no.

¹⁴ www.kulturminnesok.no og Atle Døssland: *Med lengt mot havet*.

¹⁵ www.kulturminnesok.no, og regional delplan for kulturminne av regional og nasjonal verdi, Møre og Romsdal Fylkeskommune.

¹⁶ Per Sæther: ««Lat oss ryddja og byggja ...». Hus- og bygnings-tradisjonar på Sunnmøre» i Stein Ugelvik-Larsen og Jarle Sulebust (red): *I balansepunktet*.

¹⁷ www.kulturminnesok.no og Per Sæther: ««Lat oss ryddja og byggja ...». Hus- og bygnings-tradisjonar på Sunnmøre» i Stein Ugelvik-Larsen og Jarle Sulebust (red): *I balansepunktet*. Regional delplan for kulturminne av regional og nasjonal verdi, Møre og Romsdal Fylkeskommune.

¹⁸ Øystein Ekroll og Per Eide: *Sunnmørskyrkjene – historie, kunst og arkitektur*.

¹⁹ www.kulturminnesok.no.

²⁰ www.kulturminnesok.no.

²¹ Regional delplan for kulturminne av regional og nasjonal verdi, Møre og Romsdal Fylkeskommune.

²² www.kulturminnesok.no og Peder Bergem: «Skulemann og bygdehovding. Henrik Kaarstad» i Sunnmørsposten: *100 år 100 namn*.

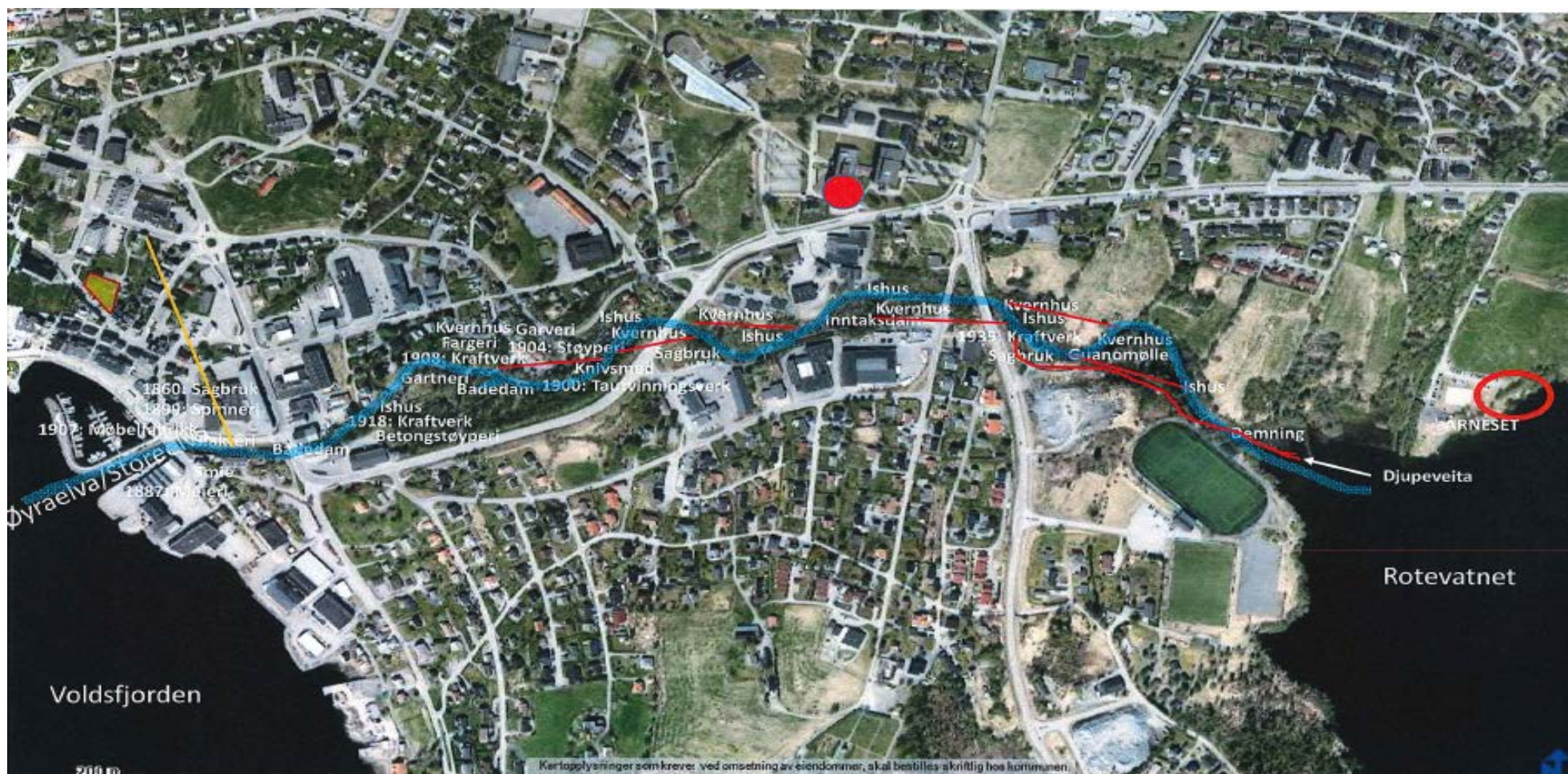
²³ Regional delplan for kulturminne av regional og nasjonal verdi, Møre og Romsdal Fylkeskommune.

8. TEKNISKE OG INDUSTRIELLE KULTURMINNE

8.1. KRAFTVERK

Øyraelva: Elvadalen mellom Rotevatnet og Volda sentrum har sidan byrjinga av 1800-talet spela ei sentral rolle for framveksten av det moderne samfunnet og har stått sentralt i “industrialiseringa” og busetjinga her.

Elvadalen har frå gammalt av - forutan å vere ein ynda tilhaldsstad for sportsfiskarar og leikande born – også vore nytta til beite. I 1908 stod kraftverket til Rasmus Sivertsen Halkjelsvik ferdig - eit kraftverk som altså nytta seg av vatnet i frå Øyraelva. Halkjelsvik trengde kraft til eit **fargeri** som han dreiv i området der dei

Illustrasjon av Kolbein Halkjelsvik (førre side): Dei raude strekane symboliserer vasskraftveiter som gjekk over alle bend/halvøyar nedover elva for å tilføre kraft til installasjonar på nedsida av desse. Den gule streken viser lina for vasskraft pr. vasshjul og taubane frå elva heilt til Røysløda. Denne kraftoverføringa dreiv mellom anna ei korntreske i løda.

gamle støyperibygningane ligg i dag. Overskotet av kraft selde han til andre verksemdar og til privatpersonar i området.

Seinare vart det etablert fleire kraftverk ved elva. Volda kommune bygde eitt som låg like ved prestegardstunet med inntaksdam like ved der ein finn Møre Konfeksjon Volda as sitt bygg i dag. I 1935 bygde Ragnar Aarflot eit kraftverk oppe ved Mylnefallet som Volda Sogelag no har bygd opp att.

Dei fleste gardane i Volda hadde kvernhus ved elva som vart nytta til maling av korn - i hovudsak havre til graut og flatbrød. I 1904 vart det starta opp **metallstøperi** ved Øyraelva. Her vart det produsert jarnomnar, komfyrar, vaffeljarn og gorjarn. Verksemda fekk eit kraftig oppsving etter bybrannen i Ålesund. Da krigen kom vart det slutt på produksjon av omnar og ein gjekk over på produksjon av maskindelar til båtmotorar levert til Volda Motorfabrikk.

Kolfossen, vassdraget mellom Kalvatn og Langvatn vart utbygd 1916-20. Sluttrekninga kom opp i 2,6 millionar, ein svimlande sum i 1920, og førte til at både Volda kommune og den lokale sparebanken fekk økonomiske vanskar. Kraftprisen blei sett høgt, og brukarane avgrensa bruken mest mogleg. I 1937 vart fallet mellom Osdalsvatnet og Kalvatn utbygd, **Kopeverket**.⁶⁶

Kolfossen kraftverk, foto: Wikipedia

Høydalselva: Høidalens Elektrisitetsværk vart skipa 1915, og kraftverket vart starta 1917. Men i periodar vart det for lite vatn til å drive kraftverket, så i 1920 vart det bygd demning i Osvatnet, slik at ein kunne regulere vatnet med 2,5 meter. I 1930-åra vart likeeins begge vatna i Bøjoldalen demde opp, og seinare også på Osen. Då heller ikkje dette var nok til å sikre stabil vassføring, vart det i 1942 bygd ny demning i Langedalen, der reguleringshøgda var 9 meter. Kraftverket her vart innløyst av Volda kommunale Elverk i 1966, og kraftselskapet vart nedlagt 1969. I 1998 vart det på nytt starta el-verk i Høydalselva.⁶⁷

Folkestadelva: Her vart det starta elektrisitetsverk i 1913, og etterspurnaden auka sterkt under første verdskrigen. I 1915 vart **Folkestad Mylne** starta på ei lita flate ved Storebrua. Det kom folk hit med båtlastar med korn til maling heilt frå

Stadtlandet og øyane utanfor Ålesund, og mylna vart så populær at den måtte utvidast med to større kverner. Kverna hadde også rett til å male korn under andre verdskrigen, men ei tid etter vart det slutt både på korndyrkinga og -malinga her.⁶⁸

I 2006 vart det på nytt starta kraftverk i Folkestadelva, denne gongen med mykje større fall, og dermed større kapasitet enn det gamle kraftverket.

Åmela: Kraftverket her starta i det små som eit mindre kraftverk for gardane på Mårstøylen og tønnefabrikken i 1915. Gustav Maarstøl sikra seg alle fallrettane i Åmela-vassdraget og hadde store planer om utbygging. I 1918 leigde han eit større jordstykke i Åmelfoten med plass til inntaksdam og rørleidning. Men same året gjekk tønnefabrikken konkurs og planane vart skrinlagde. I 1925 vart så **Åmelfot Kraftlag** skipa med alle i bygda som interessantar, og no vart kraftverket oppjustert slik at dei også fekk lys og kraft til eigedomane sine. Søre Sunnmøre Kraftlag overtok kraftleveringa her 1962, men kraftverket var i drift til starten av 1970-talet. I 1973 tok så utbygginga av **Åmela kraftverk** til. Kraftstasjonen i fjellet ved Mårstøylen kom i drift 1977. Eigar er i dag Tussa Energi A/S.

Tussa Kraft A/S starta også oppatt med kraftproduksjon ved Dale Kraftverk i 1990. Lisjebøvatnet vart regulert og det vart lagd rørgate på 1500 meter ned til kraftstasjonen.

I Dalsfjorden var det i tillegg ei rekkje **mindre kraftverk** i drift i perioden før Søre Sunnmøre Kraftlag tok på seg å skaffe kraft til alle innbyggjarane. Desse hadde avgrensa effekt, men sørge likevel for lys og varme i mange heimar og gav grunnlag for lokal næringsverksemd. I ein artikkel av Hallstein Kvangarsnes er det nemnt slike mindre kraftverk på følgjande stader i Dalsfjorden: Lisje-Nautvika, Rossetvik kraftverk, Hesteflotane, Dalsbygdens Elektrisitetsverk, Eidset kraftverk, Eidheim elektrisitetsverk, Steinsvik & Vassbakke Elektrisitetsverk, Storlida, Innselset, Øggarden, Aksnes, L/L Dravlausbygda Kraftlag, to kraftverk i Breivika i Dravlaus, Ytre Dravlaus, Sætreåsen, Antunsgarden og Nilsgarden på Sætre, Åmundgarden/B.M.Haugen og Jonsgarden på Ulvestad, Lauvstad Elektrisitetsverk, Gjøsdaal/Telset Kraftverk, Koppen/Høystøylen, Plassen i Velsvika og Velsvik Kraftverk.

8.2. FABRIKKAR

Det har vore mange fabrikkar i kommunen gjennom tidene, og dei har hatt svært ulik produksjon. Til dømes har det vore fleire møbelfabrikkar i sving, men det vart også produsert både sko, kraftfôr, ski, mineralvatn og orgel. Det var heller ikkje uvanleg at det var verkstader i mange kjellarar, der ein dreiv med forskjellig slag småindustri.

Nokre av dei mest sentrale fabrikkane som har eksistert i Volda kommune er:

Møre Støberi AS vart starta i 1903 av Nils Evensen⁶⁹, og dei tok over tomte etter Voldens Aktiegarveri ved Storelva. Støyperiet overtok øydelagt støypegods etter Ålesundsbrannen, og laga «Magasinovn, Etage- eller Circulationsovn, Indelukket Kokeovn, Komfur, Vaskekomfur, Baatovn, Heisekraner, Krabbekraner, Takvinduer, Feieluker, Trillebårhjul, Vaffeljern, Krumkakejern, Baatrat, Pollerter, Rekværkssøiler, Trappesøiler, Gravgitter, Moseharv, Skolest osv.» I 1907-08 var det 46 arbeidarar ved støyperiet. Etter kvart fekk verksemda filialar både på Molde og i Ålesund. Støyperiet her brann ned 1913, og det vart sett opp ny verkstad på branntomta. Etter nokre tøffe år på 1920-talet, overtok nokre av arbeidarane verksemda her 1933. Under krigen gjekk dei heilt over til produksjon av maskindelar. Støyperiet vart nedlagt 1967.⁷⁰

Humberset Bil- og Mekaniske Verkstad: Brørne Andreas og Elling Johnsen Humberset starta med smie og mekanisk verkstad i Løvika vest for Humberset i byrjinga av 1870-åra. Dei kalla seg Br. Jonsen Verkstad. Murane etter smia står framleis i fjøra i Løvika. Då Andreas døydde i 1898, vart verkstaden flytta til farsgarden på Humberset og brorsønene Britanus og Lars Humberset tok over drifta. Dei hadde mange mann i arbeid og laga mellom anna beslag på kjerre- og sledemeidar, hjul og beslag til fiskebåtar. Det var ikkje veg til Humberset, og all transport gjekk sjøvegen. Lars dreiv sin del av verksemda vidare på Humberset til han døydde i 1921, medan Britanus flytte sin del til Øyraelva i 1912. Han leigde folk til å sette opp mur mot elva og bygde smie, slik den står den dag i dag. Han hadde smie i første etasje, treverkstad i andre og materiallager på loftet.

Verksemda tok på seg mange slags oppdrag både for private og andre verksemder. Ein kan nemne kunstarbeid for Volda kyrkje, produksjon av verktøy og maskiner til både båtbyggjarane på Bjørkedalen, og Volda mek. Verkstad, i tillegg til alle

typar lokale konstruksjons- og reparasjonsoppdrag innan sveising og metallarbeid. Utover i 1920-åra kom dei første bilane til Volda, og verksemda tok til å produsere kasser til lastebilar og bussar. Dei bygde nytt bygg i betong i 1930-åra, og laga her mellom anna dei første bussane og lastebilane til Ragnvald Engeset sitt rutebilselskap. I etterkrigstida vart det produsert avrettarhøvlar, boremaskiner, kombinerthøvlar og meir for møbelindustrien. Autentiske og tidstypiske bygningar og produksjonslokale står framleis på opphavelig stad, med mykje av produksjonsutstyret intakt.

Humberset Bil- og mek. Verkstad, foto: Torgeir Stensø

Volda skifabrikk: På Røysbakken ligg eit hus med ei særmerkt forhistorie. I kjellaren vart det i åra 1929 til fram mot 1960 produsert mellom anna ski og skistavar, med hopp ski som spesialitet. Det var Spinneri-Syver, Sivert S. Rotevatn som starta opp denne produksjonen, og seinare tok sønene Magnar og Kjartan

over. Dagens rester av fabrikk ligg på lager hos Norsk Skimuseum på Kongsberg.⁷¹

Volda elektriske Mylne: Ei av åtte bygdemøller som framleis er i aktiv drift. Vurdert som kommunalt verneverdig. Volda el. Mylne vart starta av Rasmus Barstad og Olav Myklebust i Dalebuda på Rotset 1927. I starten var det to kverner som hadde stått ubrukte ved Øyraelva ei tid. Etter kvart tok dei imot store parti med korn til maling. I 1929 tok Gullik Norheim og Johannes Rusten over mylna her, med Johannes Sæbø som disponent. Føretaket vart då registrert som aksjeselskap. Dalebuda brann ned 1936, og det vart bygt nytt lokale for mylna. Etter Sæbø overtok Nils Normann Klepp som disponent 1939-45 og så Anders Kristiansen 1945-88, då Elias Moe overtok. Etter kvart vart produksjonen dreia over meir mot kraftfôr og Møre Felleskjøp overtok 90% av aksjane 1973. I nyare tid har mylna her vore den einaste i landet som mel mjøl med steinkverner til matproduksjon, og i 1992 vart det male 60 000 kg havre på mylna. "Mylne" er eit teknisk-industrielt kulturminne av regional verdi.⁷²

"Småstol" frå omkring 1940, foto: Wikipedia

Åslids Møbelfabrikk i Volda vart starta av Ivar Aaslid ved Øyraelva i 1907. Første tida laga dei spisestovemøblar, med bord, stolar, skjenk og skap. Stolane var i heiltre av eik og bjørk, og dei fleste møblane var mørkbeisa. Dei hadde eiga sag, og seinare også eiga materialtørke. Sønene overtok verksemda her 1936, og verksemda vart utvida mykje i 1946. Åslids Møbelfabrikk vart sjølv flaggskipet i den lokale møbelnæringa, og kring 1980 gjekk 70-80% av produksjonen til eksport, det meste til USA og Canada – og det var 45 tilsette i bedrifta. I 1987 vart verksemda avvikla, den internasjonale konkurransen vart for hard.⁷³

Aaslid Stolfabrikk i Austefjorden: Fabrikken vart bygd på Fyrde i 1936 av Per Aaslid. Han hadde gått i lære hos farbroren Ivar Åslid i Volda, og arbeidd der i 13 år før han starta for seg sjølv. Bjørk til stolproduksjonen felte dei i Skinnvika. Dei mest populære stolane var gyngestolar, armstolar og småstolar utan armlene. Dei fleste stolane hadde sete med ruter i. Per Aaslid meinte sjølv at dei hadde levert mellom 50- og 100 000 stolar frå fabrikken. I 1960-åra vart det også utvikla eit samanleggbart bord, som vart leverte til hotell, butikkar, skular og forsamlingshus. Vinteren 1978 brann fabrikkbygningen på Fyrde ned.⁷⁴

Høydal Snikkarverkstad vart starta i 1932 og laga i starten kleshengarar, seinare småmøblar. Etter kvart omfatta produksjonen spisestovemøblar i eik, bjørk og fure, soveromsmøblar, skatoll og skap. Verkstaden leverte alle dører og vindauger til sjukehuset i Volda 1936/37. Verkstaden var mellom dei første som skaffa seg hydraulisk finerpresse. I 1940-åra var det kring 20 tilsette. Ei anna verksemd i same bygda var **Høydal Trevarefabrikk** som var i drift frå 1942 til 1950-åra, nokre år var også **Høydal Rokkeverkstad** i drift, dei produserte rokkar.

Brønne Mineralvatn: Brørne Moritz, Arthur og Lars Brønne starta med saft- og syltetøyproduksjon i heimen på Brennene i 1925. I 1927 kjøpte dei produksjonsutstyret til nokre karar som hadde prøvd seg med Volda Mineralvandfabrik frå 1915 i Osekjellaren i Volda. Under krigen vart det auke i brussalet, og i 1953 bygde dei ut fabrikk her. Son til Lars, Martin, overtok som disponent 1960, og verksemda gjekk då over til rein produksjon av brus. Fabrikken var den største verksemda på Folkestad i 1970-åra. Brønne Mineralvatn var ein av dei siste frittstående brus-fabrikantane i Norge, fabrikk blei nedlagt i 2009.⁷⁵

Barnas Festbruss frå Volda Mineralvatnfabrik, Folkestadbygd. Foto: Agnes Myren

Hjelle & Dale Møbelfabrikk A/S vart starta av Knut P. Dale, Hans M. Hjelle og Rasmus Hjelle hausten 1946. I starten var det stolar etter eigen design dei produserte. I 1948 bygde dei fabrikk i «Smørhussvingen» utanfor Dalsbrua. Huset vart bygd av *flyplassbord*, material som tidlegare hadde vore brukt til tredekke på den tyske flyplassen på Aukra. Etter kvart fekk møbelfabrikk kontrakt med Møbelhuset, som teikna modellar til møblar og sørgde for råmateriale. Fabrikken vart utvida 1949 og sikra mot flaumvatn frå Daleelva. Straum fekk dei frå Dalsbygd Elektrisitetsverk, som var næraste nabo. I 1960 vart det ny utviding, no med ei ny etasje på bygningen. Då Dalsbygd Elektrisitetsverk vart nedlagt 1969,

fekk Hjelle & Dale overta tomte deira, og ny fabrikk på 1400 kvm vart sett opp 1970. I 1985 fekk verksemda pris for *God norsk design*.⁷⁶

I Eidsetosen vart **Dalsfjord Rivefabrikk** starta opp i 1932, som det første industriforetaket i Dalsbygda. Frå starten fekk dei overta vasshulet som vart bygd nokre år før, og dette dreiv reimer og maskineri i fabrikk via ein aksel. Som reserveløysing hadde dei ein liten motor, og denne kunne drive maskineriet i tørkeperiodar med låg vassføring. På det meste var det opp til 5 mann i arbeid ved den vesle verksemda. Fabrikk skifta seinare namn til **Lillenes og Reites rivefabrikk**, og det var Rasmus Reite på Fjøsneset og Johannes Lillenes på Lisjeneset som dreiv verksemda som vinterarbeid. Då elektrisitet kom fekk dei jamnare og større produksjon – kring 3 000 river per år. Rivene frå Eidsetosen var ei lett modernisert utgåve av dei gamle, heimelaga trerivene. Rivehovuda var av bjørk, tindane av rogn og skafta av kvistfri furu frå Bjørkedalen. Dei vart svært populære, og med elektrisk kraft til å drive maskineriet i fabrikk, kunne dei auke produksjonen. Rivefabrikken vart nedlagt i 1964.

Møre Skofabrikk AS vart etablert av fire unge karar i Steinsvika i 1918 som Dalsfjordens Trebundskofabrik L/L. Den første fabrikk vart bygd i Kalvegjerdet, med drivkraft frå eit sagfall i Vassbakkeelva. Frå 1919 fekk dei kraft frå Steinsvik og Vassbakke Elektrisitetsverk, og no vart også kloggproduksjonen flytta til ny bygning ved sjøen. Etter kvart starta dei også med å lage *trelappestøvlar*, støvlar med trebotn. Verksemda vart aksjeselskap 1926 under namnet Møre Kloggfabrikk as. I 1931 starta dei med produksjon av feittlærstøvlar, og verksemda gjekk no under namnet Møre Sko- og Kloggfabrikk AS. Arbeidsstokken var no kring 20 mann, og dei produserte 70-100 sko kvar dag. Etter krigen auka produksjonen, det var 28 arbeidrarar i sving og i 1956 bygde ein ny fabrikk. Trekloggproduksjonen tok slutt kring 1960 – med namneskifte til Møre Skofabrikk AS - men no fekk ein i staden produksjon av vernesko og militærstøvlar. I 1977 var ein oppe i ein årsproduksjon på 50 000 par militærstøvlar, og fabrikk måtte utvidast på nytt 1978. Produksjonen vart flagga ut på slutten av 1990-talet, og arbeidet på fabrikk her vart nedlagt oktober 2000.⁷⁷

Løvik og Nesheim garnblåsefabrikk A/S: Samund Løvik og Elias Nesheim starta produksjon av garnblåser i fjøra på Dravlaus før krigen, men det var først

etter krigen at verksemda tok seg opp. I starten var det impregnert seglduk som vart brukt, seinare gjekk ein over til produksjon i plast. Ein dreiv også med produksjon av plasthanskar og dørmatter. Fabrikk vart nedlagt 1967.⁷⁸

Haugen-orgel. Foto: Kari Støren

Haugens Orgelfabrikk: Fabrikken blei opphavleg starta som Haugen & Ulvestads orgelfabrikk i 1905, som eit samarbeid mellom Bernt M. Haugen og Lars E. Ulvestad. Dei flytte ei gamal stove frå Sætreåsen og til ei tomt ved elva på Ulvestad, og i 1910 leverte dei mellom anna orgelet til Dalsfjord kyrkje. I 1912 vart firmaet oppløyst, og dei heldt begge to fram med orgelbygging kvar for seg. Lars kjøpte den gamle Ulvestad skule og flytte den til heimegarden sin og dreiv orgelbygging der. B.M. Haugen reiste til Tyskland og studerte orgelbygging der 1912-13. I mellomkrigstida vart det ei tid også drive daglegvarehandel i eine delen av fabrikk, men så tok orgelbygginga seg oppatt. I 1932 fekk B.M. Haugen kontrakt på levering av det nye orgelet i Volda-kyrkja. Under siste verdskrigen gjekk firmaet over til å produsere senger, kommodar og nattbord, då det var vanskeleg å skaffe orgel-delar frå Tyskland. Under krigen vart det også laga eit lite kraftverk i Ulvestadelva som skaffa kraft til fabrikk. I tilknytning til fabrikk vart det også bygd sag. I mange år dreiv B.M. fabrikk saman med sønene og ei rekkje tilsette arbeidrarar frå bygda. Det var snakk om å utvide fabrikk, men då B.M. døde i 1958 vart det slutt på orgelbygginga her. I 1997 brann fabrikkbygninga ned med alt inventar.⁷⁹

8.3. ATTÅTNÆRING

I tilknytning til gardsdrifta, var det ofte slik at bøndene såg seg høve til å spe på inntektene ved å utnytte andre av ressursane som fanst i tilknytning til garden. For mange vart dette eit alternativ til å søkje seg arbeid vekk. Skogen var ein rik ressurs som gav grunnlag for slik tilleggsnæring, og fleire stader finn ein eldre sager, der nokre framleis er intakte.

Sandtaka i Geitvika og Skinnvika: I Geitvika er nok sanden resultatet av at elva har teke med seg sand frå fjellet ovanfor, medan det i Skinnvika er snakk om to moreneryggar som ligg like under Lisje-Eidskyrkja. Første forsøket på å ta ut sand frå Geitvika var i 1922, men først i 1946 fekk Harry Geitvik til fast drift her. På 1950-talet vart det skaffa steinknuser, og frå 1960-talet var det tre steinknuserar i drift her. Marknaden hadde utvikla seg, slik at det no vart produsert både sand og singel til betong og veggrus. I 1984 fekk ein kontrakt med Statens vegvesen om produksjon av asfalt, og det vart laga asfaltverk her. Utskipingskapasiteten var på 100 000 tonn sand i året.⁸⁰

Langvatnet, Austefjorden: I 1954-55 gjekk bøndene langs vatnet saman om å senke vasstanden i vatnet med opptil 2 meter, slik at ein på den måten kunne drenere opp meir dyrkamark. Det vart sprengt ut ein 16 meter brei og 50 meter lang kanal frå Gjersdalsbrua og nedover mot Damfossen, og vatnet vart i realiteten delt i tre ved at ein utdjupa elve-kanalar mellom Nes og Langeneset og mellom Vindsåsen og Roteneset. Arbeidet tok i 9 år, til 1963, og hadde då kosta over 202 000 kroner. Det vart tørrlagt 357,2 da dyrkbar jord ved dette tiltaket.⁸¹

Glimmerdrift i Osdalen: På slutten av 1800-talet vart det funne ein glimmerforekomst i Osdalen. I 1900 fekk tre karar frå Dalsfjorden kontrakt om drift her, men dei måtte snart gje opp. Den neste som prøvde seg var Johan Preus Jordan frå Bergen, som bygde **Jordanhytta** i tilknytning til brotet. Det vart også sett opp løypestreng ned til gardane i Osdalen. Etter Jordan prøvde engelskmannen Robert Black seg her nokre år, før Osdalens Glimmercompani vart stifta 1917, med lokale interessentar frå området. Dei leverte mellom anna glimmer til Volda støyperi. Drifta var ikkje lønsam nok, og det blei slutt etter få år. Brotet er vurdert som eit teknisk-industrielt kulturminne med regional verdi.⁸²

8.4. KYSTKULTUR OG BÅTBYGGJARTRADISJON

Båtbyggjartradisjonen er framleis levande på Bjørkedalen. Tidlegare var dette ei viktig attåttnæring (særleg vinterstida) i heile området frå Folkestad og innover fjordane til dalane i Austefjorden, men Bjørkedalen har frå gammalt av vore eit hovudsenter for båtbygging. Det finst framleis båtskot på fleire av gardane her, som viser korleis dette handverket vart utført. Sunnmørsfuten melde i 1840 at det i åra 1835-40 vart bygt 214 større båtar (åttringar, fjørefar og seksringar) og 830 mindre båtar (trerøringar og færingar) i Volda. «Birkedalens bønder er Søndmøres første ottrings-byggere og regner sig sjølv som hørende til søndre Søndmøres aristokrati», skreiv veginspektør Gregersen i 1886.

Fram til 1880-90 var dei fleste båtane bygde som snedbetningar. Snedbetningar eller snidbotningar, var bygde slik at det nedste eller to nedste borda var skråa (sveda/snida) ned mot kjølen. På færingane vart så dei neste to borda skøytt med to smale bord i framenden av båten, for at bordgongane skulle skråe ned mot stammen. Den same teknikken vart også brukt på større båtar, men då vart gjerne fleire bord skøytt på denne måten. Dette er spesielt for Sunnmøre og i motsetning til dei fleste andre båtbyggjarmiljø i Norge, der tradisjonen er båtar med heile bordgongar. Båtbyggjartradisjonen vert vurdert som eit immatrielt kulturminne med kommunal verneverdi.⁸³

Båtbyggjar Jakob Helset i arbeid. Foto: Håvard Haraldson Hatløy

Bjørkedal kystlag (starta 1994) og **Bjørkedal båtsamlingar** (starta 1993) har lenge arbeidd for å ta vare på desse tradisjonane og ein del av dei båtane som vart bygde her. Båtsamlinga er konsentrert til to grindløer (Fedenløda frå Engeset og Stårheimsæterløda), ei tømmerstove (Linastova frå Heltne) og to båtskot

(Sandvikskotet og Saxeskotet) som har vorte flytte og bygd opp igjen på den gamle opplagsplassen for tømmer i Søre Bjørkedalen. Kystlaget og båtsamlingane disponerer og eig meir enn tretti båtar.⁸⁴

Båtdraging: ein ny gavlbåt i Jakobs garden, Bjørkedalen.

Når ein bygde båtar på Bjørkedalen, så måtte desse fraktast til sjøen for å sjøsetjast der. **Båtdraginga** har slik utvikla seg til eit eige kulturminne for Bjørkedalen. Båtdraging var dugnadsarbeid, og alle stilte opp og hjelpte kvarandre når båtane skulle til sjøs. Båtane måtte gjerne bikkast og balanseras for å få dei ut av båtskota, så vart dei i eldre tid gjerne dregne over isen eller rodde over Bjørkedalsvatnet. Derifrå måtte båten forsiktig flyttast mellom dei ulike vatna nedover mot Kile, her var det tillaga faste lunnar til å drage båtane på. Det var viktig at ein hadde folk som heldt att, slik at ikkje båten «tok av» i nedoverbakkane. Etter at vegane vart køyrbare vart det brukt hest og kjerre, og

seinare traktor som trekkraft for båtane, som vart transporterte på ulike slag sledar eller vogner. Den gamle **storebåtvogna** på Bjørkedalen er framleis intakt. Bjørkedal kystlag har registrert båtdragning som immaterielt kulturminne i den nasjonale oversikta over slike.⁸⁵

Båttransport på Bjørkedalen. Kjelde: Nerbøvik-arkivet

L/L Vik Båtbyggeri: Brørne Rasmus og Håkon Høydalsvik dreiv med båtbygging både under stabburet og i kjellaren på våningshuset, før dei i 1946 starta L/L Vik Båtbyggeri. Utover i 1950-åra var det 10-15 mann i arbeid med både nybygg,

reparasjonar og ombyggingar. Båtane vart bygde med dobbeltspant fram til 1970-åra, då dei gjekk over til laminerte spant. Verksemda vart lagt ned 1995.⁸⁶

Volda mekaniske Verkstad: Nils Evensen starta som disponent ved Møre Støberi AS, og han oppdaga snart at støyperidrift og motorfabrikasjon passa godt saman. I 1913 fekk han med seg ein del dyktige folk og lokale interessantar, og bygde opp motorfabrikk på ei sjøtomt bygsla av kyrkja og Prestegarden. Det var gode tider for fiskarane under den første verdskrigen, og slik sett fekk dei ei god opning. Men i 1917 brann fabrikk ned, og dei måtte starte opp på nytt. I 1920-åra gjekk det meir trått, dei gjekk konkurs og måtte få hjelp til å kome i gang att 1928. Arbeidarane gjekk inn å kjøpte aksjar i selskapet. Fram til 1960-talet var **Volda-motorane** kjende slitarar i mang ein fiskebåt langs kysten. Motoren var utvikla av arbeidarane lokalt. På det meste vart det 140 motorfabrikkar i landet, og Volda mek. vart ein liten, men kjend fabrikk. Motorane vart rekna som solide og driftssikre. På 1970-talet dreiv Volda mek. større skipsarbeid og slipping, men dei spesialiserte seg etter kvart på skipsgir og framdriftssystem for skip. I dag går verksemda under namnet Brunvoll Volda.⁸⁷

Nothenge, Høydalen: Dei fleste bygdelaga i Volda hadde eigne notlag, der gardane hadde partar av ulik storleik og tilsvarende plikt til å stille opp med ein eller to mann når det vart registrert fiskestimar på fjorden. Stornota til Høydal notlag var 120 famnar lang og 12-15 famnar djup. I tillegg hadde ein minst to stengenøter av ulik storleik. I Høydalen finn ein eitt av få bevarte nothenge i fylket, og dette er vurdert eit kystkulturminne av regional verdi.⁸⁸

Frossen-is: Johs. Leirvik fekk i 1929 kontakt med eigarane av Bakkevatnet i Skinnvikbotnen, for å skjere is som skulle brukast til frysing av fisk om bord i båtane. Den første tida skar dei isen med hest og is-plog, seinare vart det laga ein slede med bilmotor, der ei sagkjede var montert på ein mellomaksling. Isen vart skoren i firkanta ruter, omlag 60 x 60 cm. Isen vart frakta til ein binge ved sjøen, og så vart dei stabla og dekte med sagmask slik at isen ikkje skulle smelte. Når isen skulle leverast måtte han reingjerast og leverast på ein lekter som frakta til Fosnavågen, der G. Voldnes hadde ei iskvern. Når isen var malt opp, vart den levert til fiskebåtane der. Verksemda her var i drift heilt til 1950, då Johannes Leirvik døde.⁸⁹

Rotsetfjora: Funnområde i sjøen med ballast-røys med keramikkfragment, som truleg stammar frå slutten av 1600-talet og fram mot moderne tid. Funnet er eit kulturminne under vatn eldre enn 100 år, og er slik automatisk freda etter kulturminnelova av 1978.⁹⁰

9. SAMFERDSLE

Morkabygda og Nedre Ekset har rike tradisjonar for å vere eit knutepunkt i regionen, også i ein nasjonal samanheng. Med sete for lensmann, postopneri, bibliotek og apotek hadde bygda sentrumsfunksjonar som seinare vart flytta inn til Halkjelsvik. Med Sivert Aarflot si etablering av det første trykkeriet og den første avisa på landsbygda i Noreg vart miljøet på Nedre Ekset frå rundt 1800 viktig for utviklinga av ein moderne kultur som skulle bli avgjerande for samfunnslivet i sin heilskap og Volda-samfunnet spesielt. Tradisjonen frå Ekset vart ei drivkraft i utviklinga av Volda som skulestad og sentrum for kunnskapsformidling.

9.1. SJØVEGEN

Dampskipa: Sunnmøre dampskipsselskap vart starta 1886, og i 1889 vart det sett i drift ei rute med dampskipet «Laxen» som skulle gå både i lokaltrafikk og med ruter til Ørsta – Vartdal – Ålesund. Dette vart starten på Voldens Dampskipsselskap i 1901, som no fekk nybygget «Møringen», som veksle på ruta med «Varde». Det vart laga til dampskipsekspedisjonar fleire stader i kommunen, og dampskipa fekk også rute til øyane i Sande, Herøy og Ulstein. Dampskipsrutene vart lagde ned kring 1960.⁹¹

Den gamle **ferjekaia** i Volda låg ved den gamle Kroken-kaia mellom Steinsvikhuset og Haavikhuset, og kaia vart bygd opp på grynna ved fjøre sjø her i 1946. Hamna vart sidan mudra slik at skyssbåtane kunne legge til her, og det var også ekspedisjon for Bergenske Dampskipsselskap her. Ikkje langt aust for kaia låg Røysbryggja, som var fast landingsplass for småbåtane som kom oppom her. I dag kjenner oppveksande generasjonar og innflyttarar til bygda området berre som «Flyndra»: ein stad der russ hoppar i vatnet, og Voldakampen utspeler seg. Dette var det mest sentrale trafikkpunktet i kommunen, og eit kjernepunkt i sentrum.

Rutebåten til Austefjorden hadde i 1920 ni stoppestader: Homberset, Folkestad, Mek (på signal), Straumshamn, Bjørnaset (på signal), Høydalen, Skjeret og Fyrde. Folk frå Høydalsneset og Vikestranda kunne borde båten frå robåtar. Frå 1926 starta Ragnvald Engeset med rutebiltrafikk til Fyrde, og frå då av vart posten transportert med bil.⁹²

Ruta til rutebåten "Progress" omkring 1955. Tidlegare gjekk den også innom Lauvstad. Stoppestad nr 3 (Eidset) og nr 6 (Aksnes) var på signal, då dei vart ekspedert frå Båt. Illustrasjon: Oda N. Skoglund

Dalsfjord: Fram til vegane mellom bygdene kom på plass var det båten å stole på. «Progress III» overtok dampskipsruta 1949. Om bord var det sitjeplassar i lugaren til kring 30 personar. I Dalsfjorden var det berre på to stoppestader det ikkje var kai, der stoppa båten på signal, og folk og varer vart rodd ut til båten. Utanom

passasjerar var det også varetransport av alle slag. Mjølka vart sendt i spann til meieriet i Volda på tysdag, torsdag og laurdag, og også levande dyr vart sendt med båten (storfe og hest). Dei vart heist om bord og sto i sidegangen ved rorhuset. Båten hadde også med posten til postkontora langs fjorden og den kom kvar dag ruta gjekk. Båtruta vart nedlagt i 1962 då det kom bilveg rundt fjorden.

Ferjerutene: I 1936 vart den første faste ferjetrafikken over Voldsfjorden starta av det private selskapet «L/L Volda-Folkestad Bilferje». Ferjesambandet kom som ein naturleg konsekvens av den auka biltrafikken og det at ein no hadde fått samband over Stigedalen til Nordfjord. Den første bilferja kunne ta med 60 passasjerar og 5 bilar og gjekk 4 turar fram og tilbake kvar dag. I 1944 starta selskapet også med ferjerute til Lauvstad, og i 1945 vart dette sambandet utvida til å gå heilt til Leikong, med stoppestad også på Berkneset. I 1962 overtok Møre og Romsdal Fylkesbåtar selskapet, som då hadde fire ferjer i drift pluss ei reserveferje.⁹³

9.2. LANDEVEGEN

Ferdselsvegen frå **Vassbakkedalen** til **Stårheim** i Eid kommune: Denne ferdselsvegen vart brukt til frakting av både dyr og gods. Hestehandlarane kom frå Nordfjordeid for å byte og selje hestar, og folk gjekk gjerne over fjellet til Nordfjord for å kjøpe frukt, særleg i krigsåra. Dei som skulle på militærteneste på Nordfjordeid brukte også denne vegen. Frå Stårheim var det båtute til Eid, og vidare innover i fjordane. Dei som brukte denne vegen jamt rekna seg kring 3 timer på å gå frå sjø til sjø. Det er berre 12 km i luftlinje til Stårheim, og det vart lenge arbeid med å få køyreveg over her, seinast i slutten av 1980-åra.⁹⁴

Alida: I 1877 vart det teke til å arbeide med vegen mellom Eikrem og Lidabygda. Mykje vart gjort av grunneigarane på begge sider, men gjennom Eikremhammaren vart det akkord-arbeid. Gjennombrøtet for veglinja kom i 1883, og det vart truleg ferdsel her frå 1884. Det vart oppretta skyss-stasjon på Berkneset, slik at folk som kom frå øyane i motvind, kunne spare seg strevet med å ro heilt til Volda eller Ørsta.⁹⁵

Den gamle **Austefjordvegen** har vore viktig for mange yrkesgrupper, og kommunikasjon mellom bygdene i regionen. Frå Austefjorden til Hunneset vart

det ordna veg i 1880-åra, og i 1903 vart **Aldalsvegen** mellom Hunneset og Vatne i Ørsta opna. Mellom Kalvatn og Bjørke var det opparbeidd køyrbar veg i 1872. Men framleis gjensto den vanskelegaste strekninga utover frå Hunneset til Volda. Vegarbeidet vart påbyrja 1901, og breidda på vegen var for det meste 3,75 meter, men dei vanskelegaste partane hadde berre ei vegbreidde på 2,5 meter. Vegen til Hjartåbygda vart ferdig 1908 og til Volda vart det samband 1912, men framleis var sjøen den sikraste og viktigaste transportåra ein del år. Vegen er eit godt døme på korleis vegarbeidarane med enkle middel og lite å hjelpe seg med, likevel kunne bygge eit flott veganlegg.⁹⁶

I 1999 vart Rotsethorn-tunnelen opna, og dermed kunne ei rasfarleg strekning av Austefjord-vegen no eliminerast.

Vegen over Bjørkedalseidet og Brekka til Haugen var den viktigaste vegen til Nordfjord frå Kile fram til vegen over Stigedalen kom. Det har truleg vore jobba med den frå 1600-talet og det har vore køyreveg her frå tidleg på 1800-talet. Frå sjø til sjø er avstanden om lag 2 mil. Fleire av bruene vart bygd i 1796. Truleg var vegen tiltenkt å vere ein del av den Trondhjemske postvegen og noko post har gått mellom Volda og sorenskrivargarden Løken på Haugen. Vegen er framleis i bruk som sommarveg og dei fleste bruene er enno intakte.⁹⁷

Vegen over **Stigedalen** vart endeleg opna for allmenn ferdsel 1932, etter at den hadde vore framme på fylkestinget i Romsdals amt alt i 1856. Vegen vart bygd i 5 meter breidde og var 12 km lang, den kosta i 1932 1,2 millionar kroner og vart bygd med hakke, spett og spade, men med ei lita kran og ei vagge på skinner for å få vekk steinen.⁹⁸

Først i åra 1878-80 vart det bygd enkel køyreveg mellom Steinsvika og Aksnes og mellom Eidset og Indre Dale. I 1881 vart vegen mellom Aksnes og Telset bygd, slik at det då var råd å køyre mellom bygdene i Dalsfjorden. Vegen vidare til Folkestad og Straumshamn vart ikkje offisielt opna før i 1938. I Nautvikstranda vart arbeidet gjort av eit lokalt arbeidslag 1931-36 som arbeidde med handemakt 9,5 timar per dag, 54 timar i veka i dei 5 sesongane arbeidet gjekk føre seg.⁹⁹

Velsvika var lenge utan køyreveg til grannebygdene både på vest- og austsida. Båten var framkomstmiddelet, og det vart ei lette då Jakob Telset i 1930-åra starta med rutebåt til og ifrå Volda to gongar per dag. Då Voldaferja tok til å gå på ruta

Volda – Leikong, fekk ho også stoppestad i Velsvika. I 1930-åra vart det sett i gang arbeid med bilveg til Rovde, og etter at den vart opna, vart det fortsett med å lage veg gjennom Voldshammaren. Vegen den vegen vart opna 1937/38.¹⁰⁰

Vegen over **Heggjadalen** frå Grøndalen til Heggja i Eid vart bygd av ein internasjonal arbeidsleir i regi av Volda og Ørsta Rotary, og vart køyrbar til jula 1962.¹⁰¹

Geislida: I 1961 vart vegen frå Fyrde til Håvika opna, og i 1966 vart vegen forlenga til Høydalsneset. Bjørnaset fekk vegsamband til Straumshamn 1946, men vegen i Geislida til Høydalen vart først opna 1973. Det var først frå då av at ein kunne køyre gjennom heile kommunen utan å måtte nytte båt.

Langedalsbrua med brustein datert 1827, foto: Hans Peter Eidseflot

9.3. POSTEN

Postvegen over Stigedalen: vurdert som regional viktig kulturminne. På Almfloten, ved grensa til Sogn og Fjordane i Stigedalen, ligg **Posthytta**, det var først ei skogaløe frå Løset. Fram til køyrevegen kom over Stigedalen, var det eigen postopnar i Bjørkedalen, som også hadde ansvaret for å føre posten frå Straumshamn og til postopneriet. Herifrå tok ein annan postfører over og gjekk til møtes med ein postfører frå Leivdalen i Nordfjord. Ved posthytta bytte dei postsekk, og så var det same turen tilbake.¹⁰²

Posthytta i Stigedalen, foto: Rune Løset

Austefjorden: Postopneriet i Volda var frå fyrst av på Ekset, men vart seinare flytta til Garvarbuda på Rotset. Herifrå måtte folk hente posten sin når dei hadde ærend i Volda eller var til kyrkje søndagane. Austefjorden fekk eige postopneri

1887, og no kom posten med båt til Fyrde kvar torsdag. Men vintrane, når isen la seg på Austefjorden, så vart posten levert i brevhuset på Skjeret – opna 1912, og så måtte postopnaren hente posten der. Hjartå og Håvika fekk etter kvart eigne brevhus, slik at bygdene etter fjorden ordna postfordelinga sjølve. **Brevhuset frå Skjeret** er i dag på Volda bygdetun.

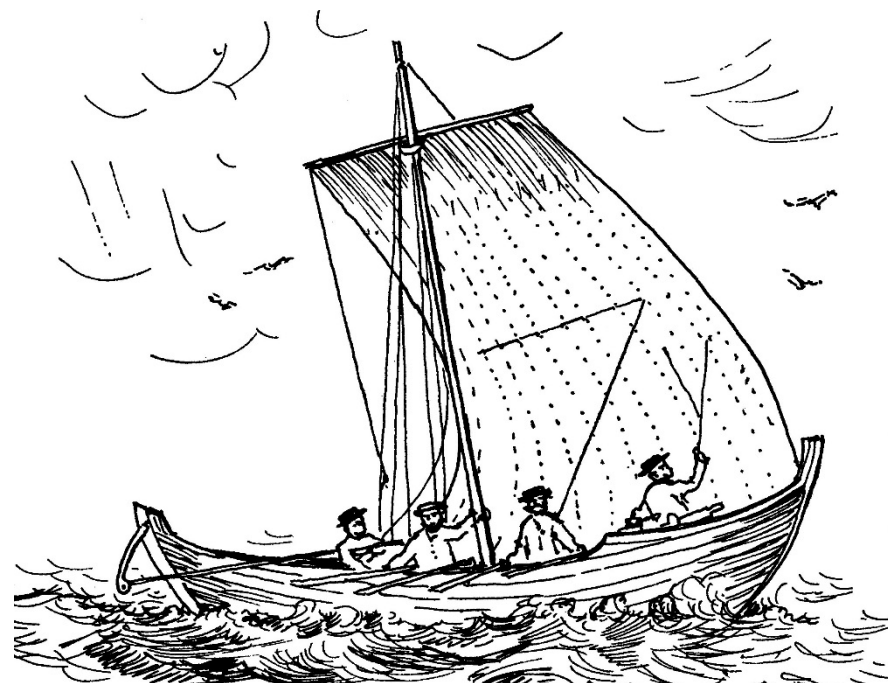
9.4. MOBILE KULTURMINNE

Veteranbussklubben i A/S Mørebil vart starta tidleg på 1990-talet, og valde då å ta vare på bussen med kjenneteikn T-1047, som ein representant for det gode, gamle, lokale ruteselskapet. Bussen vart kjøpt inn til Mørebil i 1967 frå Arna Bruks karosserifabrikk, og er ein Scania Vabis B56 med 6 sylindrar. Han er 10,4 meter lang og har sitjeplass til 32 passasjerar. Dei første åra gjekk han fast på Austefjordruta, men seinare var han brukt både på Berknesruta og i Dalsfjorden. Veteranbussklubben er med i Rutebilhistorisk Foreining avd. Sunnmøre, og har hatt med bussen på veteranbusstreff fleire stader i landet.¹⁰³

Foto: Ola Rangsæter

MB «Dreng» er ein klinka hekkbåt bygd i 1928 av Hans R. Høydalsvik frå Hansgardane i Vikane (Høydalsvikane). Båten er 21 fot lang, 6,5 fot brei og ei djupne på 3 fot. Båten hadde opprinneleg ein 4 hk Marnamotor frå 1927. Båten vart truleg nytta til heimefiske i Austefjorden og transport når ein skulle ut av bygda til kommunesenteret eller andre bygder i området. Arvid Stokkenes har i seinare tid restaurert båten, som no er i eige av Sunnmøre Museum.¹⁰⁴

Teikning av eit fjorefart. Hans Strøm: Søndmøres Beskrivelse (Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør beliggende i Bergen Stift i Norge. Første Part. Sorøe. (1762))

9.5. PADDETUNNELAR

Då ein skulle bygge Fyrdsberg tunnelen i 2009, viste det seg at denne ville kome ut midt i vandre- og gyteområdet til ei lokal paddestamme ved Lisjevatnet på Fyrde. Padda var raudlista, noko som gjorde at ein måtte iverksetje særskilte tiltak for ikkje å øydelegge dette området. Løysinga vart at ein laga leideveggar og grov 7 tunnelar for paddene under vegbana, slik at paddene kunne ferdast trygt utan å bli overkøyrde. Dette er vel den einaste staden at dette har vore gjort. Kunstnaren Robert Steinnes laga ein stor skulptur av ei padde som er sett opp på ein stoppeplass ved vatnet, og den har vorte svært populær.

Paddeskulpturen i betong ved Lisjevatnet på Fyrde står som eit symbol på den viktige lokale paddestammen i området. Skulpturen er laga av Robert Steinnes i 2014, foto: Regine Aklestad

²⁴ www.kulturminnesok.no og Kari Aslaug Hasle: «Volda Private Millomskule og Gymnasium» i *Voldaminne 2014*.

²⁵ *Busetnadssoga for Volda, band 4a, 2012* og Eivind Indresøvdde: ««Rådhuskvartalet» vert forma» i *Voldaminne 2014*.

²⁶ *Busetnadssoga for Volda, band 4a, 2012*.

²⁷ www.kulturminnesok.no og *Busetnadssoga for Volda, band 5, 2009*.

²⁸ Olav Kriken: «Hjartå skule» i *Voldaminne 2007*. Regional delplan for kulturminne av regional og nasjonal verdi, Møre og Romsdal Fylkeskommune

²⁹ Judith Solbjørg Løvik: «Innselset skule» i *Minne frå Dalsfjord 2016*.

³⁰ www.kulturminnesok.no. Regional delplan for kulturminne av regional og nasjonal verdi, Møre og Romsdal Fylkeskommune.

³¹ Jakob Koppen: «Glimt av saga til Velsvik skule 1890-1972» i *Minne frå Dalsfjord 2011*.

³² www.kulturminnesok.no.

³³ www.kulturminnesok.no. Regional delplan for kulturminne av regional og nasjonal verdi, Møre og Romsdal Fylkeskommune

³⁴ Jon Tvinnereim: *Grotid i grenseland* og Eivind Indresøvdde: ««Rådhuskvartalet» vert forma» i *Voldaminne 2014*

³⁵ Arnljot Løseth: *Likskap og lagdeling* og Yngve Norderval: «Om sykehusutbyggingen i Volda» i *Voldaminne 2008*.

³⁶ Frode Følling Birkeland: «Tuberkuloseid» i *Voldaminne 2004*.

³⁷ Kåre Gjersdal: «Litt om Kalvatnstova på bygdetunet og folka som budde der» i *Voldaminne 2004*.

³⁸ Sverre Kvangarsnes: «Kornbergstova og folket som budde der» i *Voldaminne 2003*.

³⁹ Kjell Humberstet: «Vedaløda» i *Voldaminne 2006*.

⁴⁰ Narve F. Birkeland: «Volda sogelag 100 år» og Kari Aslaug Hasle: «Museumsvandring i Volda» i *Voldaminne 2011*

⁴¹ Asbjørn Hustadnes: «Austefjord Museum, Årsetøysamlingane» i *Voldaminne 1981*.

⁴² Jostein Nerbøvik: *Holmgang med havet 1838-1914, Volda-soga bd 3* og Kjell Viken: «Voldingar i Fyr- og Hamnevesenet» i *Folk og fortid i Folkestadbygd bd 3*.

⁴³ Kari Aslaug Hasle: «Skifertaka – eit særpreg for lokal byggeskikk» i *Voldaminne 2012* og Eivind Indresøvdde: «Sveitserstilen i Volda» i *Voldaminne 2016*

⁴⁴ Jon Tvinnereim: *Grotid i grenseland*.

⁴⁵ Irene Lotsberg m.fl.: «Gatå» og Lars Kornberg: *Volda er Volda*.

⁴⁶ *Busetnadssoga bd. 4a*.

10. IMMATERIELLE KULTURMINNE

Volda har ei lang og brei historie med kunst i forskjellige former. Måling, vev, smedarbeid, rosemaling treskjering og likande er nokre av det Volda innehar av kunstnarar (avdøde) som har budd eller opphalde seg her.

Det første kjende motivet av Volda er måla av Georg Saal med tittelen Wolden i Søndmør 1855.

10.1. BILDANDE KUNSTNARAR/KUNSTHANDVERKARAR

- Georg Saal 1817-1870 Maleri
- Lars Kinsarvik 1846-1925 Rosemaling/treskjering

- Otto Brænde 1858-1953 Smedarbeid/kunstsmed
- Olavius Nilsen 1860-1927 Knivar
- Birte Flote 1866-1952 Vev/biletvev
- Jens Munthe Svendsen 1869-1957 Skulptur
- Johanne Heltne 1874-1961 Vev/biletvev
- Wilhelm Kvalheim 1877-1949 Maleri
- Britannus Humberset 1882-1961 Smedarbeid/kunstsmed
- Theodor Aavang 1883-1964 Maleri
- Rasmus Aarflot Riste 1886-1976 Maleri/teikning
- Hugo Lous Mohr 1886-1967 Maleri
- Per J. Vassbotn 1889-1963 Teikning/maleri
- Arne Kinsarvik 1890-1969 Rosemaling/treskjering
- Dagfin Werenskiold 1892-1977 Maleri/skulptur/treskjering
- Norvald Dahl 1897-1966 Smedarbeid/kunstsmed
- Sigvald Høibakke 1901-1975 Musikkinstrument/rokkar
- William H. Johnson 1901-1970 Maleri/tresnitt/serigrafi
- Ranveig Alvestad Halkjelsvik 1908-2004 Maleri/keramikk
- Olav Strømme 1909-1978 Maleri
- Jostein Øvrelid 1910-1983 Teikning
- Nils Vålnes 1911-1990 Maleri
- Lars Kinsarvik 1923-1990 Maleri/rosemåling/treskjering
- Per Nesje-Nilsen 1926-1998 Maleri
- Dagfinn Bjørneset 1927-1996 Maleri/leiker

10.2. SKRIFTKULTUR

Folkeetymologien knytter gardsnamnet Grevsneset (Greifsneset) til terrengformasjonen Greven ovanfor garden, og til dette knytter det seg eit segn og

ei folkeviser frå folkevandringstida, før ein fekk skriftlege kjelder. Segna er knytt til kong Arthur, og han finn ein att i sagntradisjonen fleire stader på Sunnmøre; mellom anna skal han ha vore knytt til Dollsøya (no Sandsøya) i Sande, og Kong Arthur-spelet der er basert på denne legenda. Segna knytt til Volda går ut på at kong Arthur skal ha sett visekongen Osbrigt til å styre for seg, men han vart jaga frå landet. Då sende kongen greven Loke til Noreg, men også han vart vraka av nordmennene, og enda sine dagar på Grevsneset. Per Aarviknes siterer den gamle folkevisa i *Volda-soga* under garden Greivsneset.

Med klubber i hånden til Osborg man drog, og Osbrigt den konge til Birkildnes jog.
Der prøvde han på til at gjøre motstand, men må i sin skute hver engelske mand.
De drog Heraskjekla, Stål, Djupål forbi, de nordgorske kjemper ham fulgte baki.
De landede først udi Northumberland: For fred dem må skikkes en anden slags mand.
En grev hin Loke, for all slags fortræd, den fikk de tilbake og følge dem med,
og satte ham ind udi Grevsnes ur, hvor han blev indsluttet som fuglen i bur.
(Birkildnes = Berkneset, Heraskjekla = Herøyane, Stål = Stadt, Djupål = Norskerenna?)

Bjørkedalen er i ei særstilling ved at det her er bevart fleire eldre bøker som vitnar om skrivekunne i eldre tid, og som dokumenterer både eldre slektshistorie og gjev viktige kommentarar til dagleglivet i eldre tid. Frå gardane i Bjørkedalen har ein teke vare på tre eldre slektsbøker: *Jakobsboka*, *Moritsboka* og *Larsboka*. I tillegg er bøkene *Erindringer frå krigsaarene 1807-1814* og *Tidsregister* av Rasmus J. Vassbotn, f. Bjørkedal også nyttige kjelder til informasjon frå den eldste tida i Volda-historia.

Ei anna tidleg skriftleg kjelde til dagleglivet i eldre tid, er Ole Johannes Olsen Reite sin *Chronologie eller Tids-Regning* (Reite-kronologien) som fortel om smått og stort frå 1841 og utover, sett med utgangspunkt i garden Reite på Folkestad.

Ekset vart etter kvart sentralt i skriftkulturen i Volda. Sivert Aarflot (1759-1817) var skulemeister og gardbrukar på Årflot i Ørsta, før han 1798 vart utnemnt til lensmann og kjøpte lensmannsgarden Ekset. I 1797 hadde han starta med å låne ut sine eigne bøker frå tida som skulemeister under namnet «Laane-Bibliothek i Ørstens sogn». Då han flytte til Ekset tok han med biblioteket ditt og utvida det til også å gjelde Volda sokn. Ivar Aasen (1813-1896) vart tidleg ein ivrig gjest på folkebiblioteket på Ekset.

Sivert Aarflot fekk trykt fleire historiske artiklar og småskrift i Bergen, før han i 1807 søkte om kongeleg løyve til å starte eige trykkeri på Ekset. Han fekk løyve 1808, og bygde om den gamle røykstova på garden til trykkeri. Berre typane vart kjøpte nye, resten fekk han laga av folk i bygda. På trykkeriet vart det trykt mange småskrift til opplysning for bondestanden, og også ein del religiøst stoff som folk ønskte å spreie. I tillegg starta han 1810 utgjeving av *Norsk Landboeblad*, den første avisa på landsbygda i Noreg, og han var sjølv redaktør. Avisa vart ein av forløparane til det vi i dag kjenner som avisa *Møre*. Det første trykkeriet på Ekset brann ned 1844, og det vart bygd opp att eit romsleg tømmerhus med loft som trykkeri på tomta her.¹⁰⁵

10.3. STADNAMNA

Ved Distriktshøgskulen/Møreforskning vart det i 1970-åra gjennomført eit større prosjekt med innsamling av stadnamn i alle kommunane i fylket. Det var Peter Hallaråker som var fagleg ansvarleg for dette innsamlingsarbeidet. I Volda vart innsamlinga gjennomført 1976-78, og det var Rønnaug Ryssdal som stod for den praktiske innsamlinga. Grovt sett vart namna samla inn ved samtale med eldre folk i bygdene. Så langt råd vart namna kartfeste på Økonomisk Kartverk (ØK), det vart laga lydbandopptak av den lokale uttalen og namna vart så katalogiserte med både uttale, tyding (om nødvendig) og særskilte historier ein kunne knyte til namnet eller staden. For Volda sin del vart det samla inn heile 18 250 namn!¹⁰⁶

I samband med Busetnadssoga for Volda vart ein del av namna overførte til teikneprogrammet Ocad8 og brukt som kart-illustrasjonar i bokverket, men denne namneskatten er til no ikkje overført til dei kommunale kartprogramma.

10.4. FOTOGRAFI

Volda har hatt fleire fotografar som har fanga inn Volda-samfunnet gjennom fotolinsene sine. Den første ein kjenner til som tok bilete herifrå var den kjende sosialist-agitatoren Marcus Thrane (1817-90), som fotograferte kyrkja her i 1862. Den første fastbuande fotografen var Peter O. Sørheim (1852-1916) som flytte hit frå Ørsta 1882 og sette opp atelier i utkanten av Røysgarden. Etter ei tid avvikla han verksemda og selde utstyret sitt, truleg til Paul Mork.

Fotografi av Berta (Birte Sofie) Barstad kring 1910. Vi ser ungdommar i Volda. Framme frå venstre Nutta Krumsvik og Gjertrud (Gjerta Brænde. Bak heilt til høgre står Ole Drabløs, og framfor han sit Helena Andersen, gift med maskinist Sigurd Andersen. Dei poserer i fotoatelieret som låg i Seljebakken med reiseveske og ryggsekk. Kanskje er gjenstandane i biletet med på å understreke mobiliteten og utferdstrongen til ungdomen i tida?

Paul Mork (1862-1950, brukte også skriveforma Mørk) hadde lært seg å fotografere i Mosjøen, og flytte heim til Volda 1889. Han bygde det seinare Brekke-huset på Hauane 1896 og hadde ute-atelier her. Berte Barstad (1867-1938) etablerte seg med bustad og eige atelier like ved forsamlingshuset Framhald på Lensmannsbakken i 1900, og tok over drifta etter Paul Mork, då han overtok farsgarden på Mork. Ho dreiv som fotograf til 1920, då Karl Kornberg (1898-1980) overtok atelieret her. Karl var svigerson til Paul Mork, og overtok fotosamlinga etter han. Då Framhald brann ned i desember 1948, vart også huset og atelieret til Kornberg totaløydelt. Sonen Lars (Lasse) Kornberg (1931-2004) overtok verksemda her 1953.¹⁰⁷

Johan H. Nerbøvik (1859-1924) frå Aukra kom til Volda første gong i 1897, og fekk snart fast base som fotograf i Sørheim-hagen. Fotoapparat og -utstyr hadde han med seg frå eit opphald i Amerika. I 1909 kjøpte han eit tømmerhus på Brunene i Dalsfjord og bygde det oppatt i Røysgata, like ovanfor Sørheim-huset. Den første tida hadde han atelier i 2. etasje på huset sitt, men i 1907 bygde han på huset sitt slik at han fekk atelier i gate-høgde. Sonen Johan (1902-1979) overtok huset og verksemda, då faren brått døydd 1924. Han dreiv verksemda vidare heilt til han døydd 1979.¹⁰⁸

I Folkestadbygda dreiv Anders Folkestadås (1865-1914) som bygdefotograf ei tid rett etter århundreskiftet, og også Knut Nautvik og Anders Folkestad var tidleg ute med å ta bilete herifrå.¹⁰⁹

10.5. MUSIKK- OG DANSETRADISJONAR

Volda har og har hatt eit rikt kulturliv med mange lag, kor og korps. Kristelege og frilynde ungdomslag var det i nær sagt kvar bygd, når ein går ei tid tilbake, og med utspring i desse vart det ofte skipa songkor og musikkorps i bygdene. Både Lid, Høydal, Folkestad og Dalsbygda var tidleg ute med eigne blandakor. Volda Ungdomskor fungerte tidleg som kyrkjekor, og var ofte med i radiogudstenestene frå Volda kyrkje.

Musikkorps fekk ein på Folkestad og i Austefjorden 1954, seinare var det aktive korps både på Straumshamn, Dravlaus og Lauvstad. Volda hornmusikk vart skipa

alt i 1888, og kunne feire 100-årsjubileum i 1988, seinare vart det også starta skulekorps her.

Kulturskulen driv opplæring i song, spel og teikning/måling. Volda Samfunnshus er dagleg i bruk til mange aktivitetar for born, unge og eldre.

Folkemusikk- og folkedans: Volda kommune har ein rik folkemusikk- og folkedanstadisjon. Her er alt frå lokale springarvariantar, liljetonar, slåttar og stev. Fleire lokale spelmenn og spelmannslag er vidt kjende. Vi kan nemne kjelder som Anna Vassbotn Nymark og Hans Geitvik. Halkjellsvika spelmannslag og dei mange ungdomslaga har vore og er viktige aktørar for å halde folkemusikk- og folkedanstadisjonen levande. Volda er også vertskommune for Folkemusikkarkivet for Møre og Romsdal.

Sunnmøre Kammermusikkfestival: Volda er unikt ved at ein her har hatt eige symfoniorkester frå 1947. Som ein del anna av musikklivet i Volda er orkesteret knytt til høgskulemiljøet og musikklinja der. Sunnmøre Kammermusikkfestival har som mål å gje publikum på Søre Sunnmøre musikalske opplevingar av høg kvalitet gjennom å arrangere kammermusikk-konsertar med nasjonale og internasjonale artistar av høgste klasse. Festivalen ønskjer å legge vekt på «opplæringsoppdraget», og ein viktig del av festivalen er å gje førelesingar, meisterklassar og verkstadar for ålmenta, kulturskuleelevar på Sunnmøre, barn i barnehage og skule, og studentar ved Høgskulen i Volda. Slik vonar ein at festivalen og festivalmusikarane er med på å skape meirverdi for kulturlivet på Sunnmøre, for barn og unge i kulturskulane og høgskulestudentane i Volda.

10.6. IDRETSMILJØET

Kommunen markerar seg sterkt innan idrett og har lag innan dei fleste idrettsgreiner som fotball, volleyball, handball, symjing, ballett, turn, judo, tennis og skisport. Skientusiastane kan boltre seg med skitrekk og flaumløyper.

Det har vore idrettslag i fleire av bygdene i kommunen frå lang tid tilbake; både på Lauvstad, Dravlaus og i Steinsvika var det egne lag, som i nyare tid vart slått saman under namnet Vestsida Idrettslag. Folkestad Idrettslag vart starta 1947, og

ei tid var det også eige idrettslag på Bjørkedalen. Austefjorden fekk eige idrettslag 1975, og Morkabygda hadde eige idrettslag frå 1934. Felles for alle desse laga har vore satsing på fotball og litt skiidrett på vinterstid. Volda Turn- og Idrettslag (VTI) vart etablert i 1899, og i 1998 vart dei omdanna til VTI Allianseidrettslag med tilknytning til særiddrettslaga VTI Fotball og VTI Allidrett (symjing, nordisk/skiskyting, alpint, turn, disk-golf). Volda stadion vart bygd 1956. KFUM Volda vann eliteserien i volleyball 1973-74, og var mange år i eliteserien.

Hoppbakkane i Volda: I Volda finst det ein del hoppbakkar, og nokre restar av hoppbakkar. På Kortemyra vart det på 1930-40 talet tillaga hoppbakke. Nokon kjend hoppbakke blei det aldri, den var helst brukt lokalt av ungdomane på Heltne. Nokre av dei andre hoppbakkane var: Kråkenakken, Grøndalsbakken, Lomstjønnsnakkebakken, Åsnipa, Røyshyttebakken, Myrbergbakken, Håmyrsbakken, Lida, Sniglen, Barstadmarka, Gjølet/Hola og Skarebakken.

På Kalvatn vart det i 1935 starta arbeidaridrettslag; Kalvatn Skilag. Laget hadde 25-30 medlemmer og arrangerte langrenn allereie 1936. Dei dreiv også med skihopping, og brukte Furunakkeigen som bakke. Laget vart oppløyst etter krigen.¹¹⁰

Grøndalsrettet 4. mars 1917 Eigar: Johan Ottesen.

I 1945 vart det laga til skirenn på Bjørkedalen, der ein samla ungdomar frå heile vestsida av fjorden. Det vart laga skibakke i **Vasslida**.¹¹¹ Vestsida Idrettslag arrangerte skirenn med hopp og langrenn på Skaret i Ulvestadbygda 1969. **Skarebakken** var naturskapt, og hopparane kunne strekke seg heilt ned mot 30 meter.¹¹²

«**Flommen**» var eit kjent skiområde på Engeset, der ein kunne køyre slalåm. Det var eit aktivt alpinmiljø i Volda nokre år på 1960-talet, og i 1966 vart det avvikla eit storrenn her med mange av dei beste utøvarane i landet. Det var over 600 tilskodarar.¹¹³

10.7. BUNAD- OG FOLKEDRAKTSKIKK

Bunad er ein sentral identitetsberar for mange, og nye generasjonar brukar bunad. I Volda har bruk og tilverking av bunadar lange tradisjonar og det er og har vore mange lokale bunadstilverkarar. Voldakvinna Synnøve Riste var ei av dei første

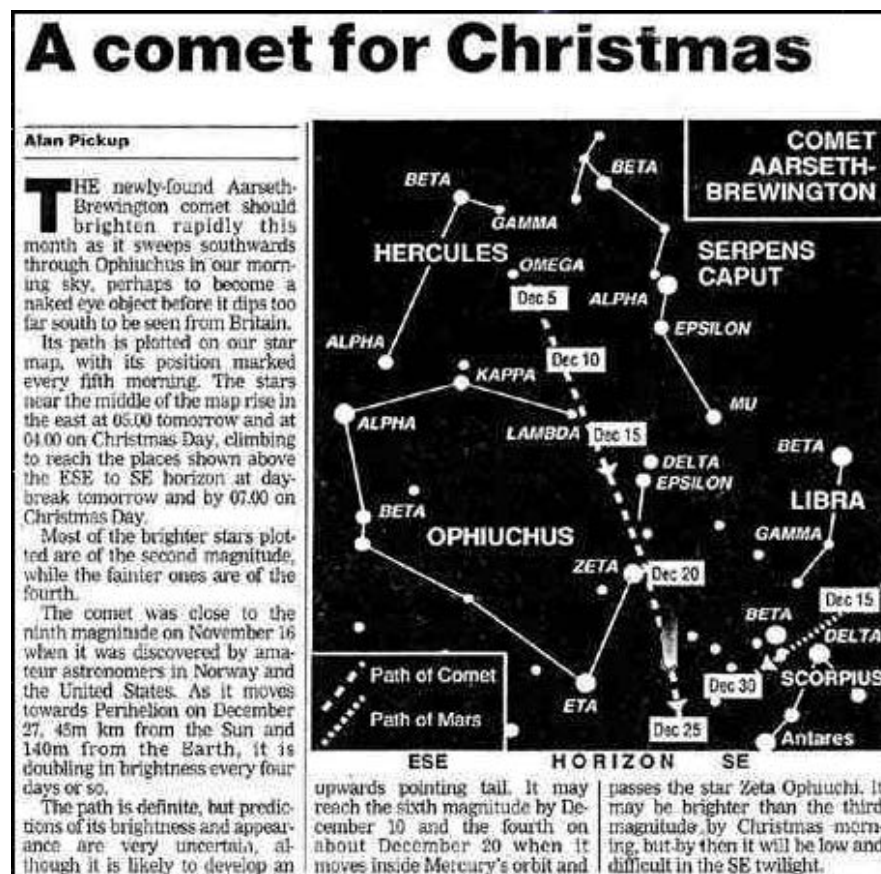
kvinnene i Norge som begynte å bruke dei lokale folkedraktene som bunad. Oline Vassbotn Drabløs var sentral i å ta vare på gamle plagg som seinare har danna grunnlag for nye bunadar, slik som bunaden for Søre Sunnmøre (Dalsfjordbunaden) (1928) og den rekonstruerte Sunnmørsbunad (1990). Den lokale draktskikken har mange uttrykk og gamle plagg finst både i musea sine samlingar og i privat eige. Mange av dei er registrert i Norsk institutt for bunad og folkedrakt sitt arkiv. Volda Husflidlag held kurs i tilverking av bunad for dei som vil lære å sy og brodere. Anne Kristin Moe har gjennom si forskning har gjeve ny kunnskap om bakgrunnen for dei lokale bunadstradisjonane.¹¹⁴

Denne bunadslivet var utgangspunkt til ei av bunadene som Oline Vassbotn Drabløs konstruerte. Denne bunaden blir i dag kalla Dalsfjordbunad eller Søre Sunnmøre bunad. Foto: Line Iversen/Sunnmøre Museum.

10.8. KOMETLAND

I åsen bak byggefeltet på Klepp, bygde Knut B. Aarseth opp eit astronomisenter for studie av himmelromet. Her er det stadig innom interesserte som vil studere planetar og stjerner til ulike deler av året. I 2017 fekk observatoriet på plass eit nytt superteleskop (finansiert ved kronerulling) som ville gjere at ein kunne sjå objekt som ligg 8-10 milliardar lysår vekk. Knut B. Aarseth oppdaga ein ny komet 16. november 1989, som sidan har fått hans namn: komet Aarseth-Brewington 1989w1.

Komet Aarseth-Brewington 1989w1 blei også omtale i utanlandske aviser, her får den britiske avisa *The Guardian*, 8. desember 1989.

11. GJENNOMFØRING AV PLANEN

11.1. LOKALT VIKTIGE KULTURMINNE

Kapittel 5 – 10 er ei oversikt viktige kulturminne i kommunen. Utvalet er eit resultat av valt metodikk og prosess, som gjer at det også vil vere andre kulturminne rundt om i kommunen som burde vore representert i oversikta.

Fleire av kulturminna i Volda kommune er vurdert som nasjonalt eller regionalt viktige, og er derfor med i Regional delplan for kulturminne. Som del av arbeidet med vår lokale kulturminneplan har vi tatt med eit utval av 26 kulturminne. Desse representerer viktige *lokale* kulturminne. Dei kjem i tillegg til allereie freda og verna kulturminne og nasjonalt og regionalt viktige kulturminne frå den regionale delplanen. Kulturminneplanen skal rullerast kvart fjerde år og oversikta over lokale kulturminne vil då kunne utvidast.

Dei kulturminna som er listeført i regional delplan for kulturminne og/eller som inngår i kommunal kulturminneplan, vil bli prioritert ved søknad om tilskot frå den fylkeskommunale tilskotsordninga. Dei bør bli tatt inn som omsynssone med tilhøyrande føresegner i kommuneplanen sin arealdel.

Dei lokalt viktige kulturminna er valt ut innanfor dei prioriterte tema: arkeologiske kulturminne og minnesmerke, bygningar, bygdemiljø, tekniske og industrielle kulturminne, samferdsle og immaterielle kulturminne.

Bygningar	
Gamlebanken	s. 19
Samfunnshuset	s. 20
Idrettsbygget	s. 20
Sveitserrekkja i Gamlevegen	s. 22
Evensenhuset i Anders Vassbotnveg	s. 22
Teglsteinshuset i Anders Vassbotnveg	s. 23
Plakatbua	s. 25
Bygdemiljø	
Krusebakkane, Austefjord	s. 26

Røysløda	s. 24
Hauane, Volda sentrum	s. 23
Dansen seter, Åmelfot	s. 30
Laurdalsetra	s. 26
Kvivssetra	s. 29
Nyestøylen, Dravlausdalen	s. 30
Tekniske og industrielle kulturminne	
Volda Jernstøyper, Elvadalen	s. 32
Humberset Bil og Mekaniske Verkstad	s. 34
Dalsfjord Rivefabrikk	s. 37
Løvik og Nesheim garnblåsefabrikk	s. 37
Kolfossen kraftverk	s. 33
Samferdsle	
Posthytta	s. 43
Ferdselsvegen frå Vassbakkedalen til Stårheim	s. 42
Fjørefare (båt i Bjørkedal båtsamlingar)	s. 45
Immaterielle kulturminne	
Båtbygging	s. 38
Bunad frå Søre Sunnmøre/ Dalsfjordbunaden	s. 48

11.2. REGIONALT OG NASJONALT VIKTIGE KULTURMINNE¹¹⁵

- Austefjord kyrkje, Fyrde
- Volda kyrkje
- Olavskjelde, Kile
- Dravlaus, gravrøyser
- Rotevatn, gravrøys
- Skinvika, gravrøys
- Eikrem, stabbur
- Velsvik, røykomnstove
- Halkjelsvik kyrkjestad, Volda
- Botnen, fornminne
- Felden
- Skrivargarden, Skjerva
- Nedre Rotset

- Berkneset
- Volda Prestegard
- Halkjelsvik tettstad
- Gamlegymnaset
- Gamlegymnastikken
- Ekset (gardstun)
- Hunnes, sengjabud
- Oppgangssak, Bjørkedalen
- Nøre Bjørkedal, Smie
- Volda Elektriske Mylne
- Glimmerbrot, Osdalen
- Båtbygging, Bjørkedalen
- Steinkrossen på Kile
- Nothenge, Høydal
- Steingardar i Vikebygda
- Rønnestadbakken, Folkestad
- Stove på Ulvestad, Lauvstad
- Årsetøya, Austefjorden
- Fladalsetra, Bjørkedalen
- Storlida, Åmelfoten
- Skrivargarden, Rotset
- Dalsfjord kyrkje, Dravlaus
- Kilsfjord kyrkje, Straumshamn
- Korsfurtunet og Brunebuda
- Dalsfjord gamle skule
- Kårstadbygget
- Skulehus, Yksnøya
- Postvegen, Bjørkedalen

Automatisk freda kulturminne kjem i tillegg til dette.

11.3. HANDLINGSPLAN

For å kunne gjere både kommunen sine innbyggjarar, tilreisande og andre interesserte meir bevisst på Volda sin kulturarv og identitet, samt å kunne sikre

viktige kulturminne (jf. Samfunnsdelen i kommuneplanen) foreslår vi følgjande handlingsplan.

Kommunen sin innsats på ulike område må tilpassast tilgong på kapasitet og ressursar. Prioriteringane som er sette opp under kan derfor bli endra.

Tiltak	Når	Kostnad	Ansvar	Sam-arbeids-partar	Kommentar
Kartfeste kulturminne av lokal verdi i <i>Askeladden</i>	2018	Eigen ressurs	Sektor for kultur og service	Møre og Romsdal fylkeskommune	Arbeidet kan starte etter vedtak av planen
Innarbeide omsynssoner i arealplanar.	2018		Sektor for Utvikling		Arbeidet kan starte etter vedtak av planen
Estetisk rettleiar og oversikt over bygningsmiljø for Volda sentrum	2018		Sektor for Utvikling		Arbeidet er starta
Oppdatere stølsregisteret	2018	Eigen ressurs	Sektor for Utvikling		Arbeidet kan starte etter vedtak av planen
Sikring og forvaltning av fotoarkivet innsamla i samband med lomarbeidet med Busetnadssoga for Volda kommune.	2019	Ikkje kjend	Sektor for kultur og service	Fylkesfoto arkivet i Møre og Romsdal, Stiftinga Sunnmøre Museum og Høgskulen i Volda ved Arnfinn Kjelland.	
Oppdatering av SEFRAK-registeret		Ikkje kjend		Møre og Romsdal fylkeskommune, sogelag, grendalag	Krev løyving i budsjettet
Elvadalen – utarbeide nye skilt og informasjonstavler		Ikkje kjend	Sektor for utvikling		Krev løyving i budsjettet

Tiltaksplan for skilting og informasjon av kulturminne			Sektor for kultur og service		Krev løyving i budsjettet
Overføre lokale stadnamn til kommunale kartverk			Sektor for utvikling og sektor for kultur og service		
Innarbeide fritak av eigedomsskatt for bygg av lokal, regional og nasjonal verdi.			Sektor for utvikling		
Kulturminnepris (inkl. immaterielle kulturminne)			Sektor for kultur og service		Prisen behøver ikkje bli utdelt kvart år, berre når ein har gode kandidatar.

12. KJELDER OG LITTERATUR

12.1. SKRIVNE KJELDER SOM ER BRUKTE I PLANEN

Dalsfjord Sogelag: *Minne frå Dalsfjord 2003-2016*.

Atle Døssland: *Med lengt mot havet. Fylkeshistorie for Møre og Romsdal bd 1; 1671-1835*, Oslo 1990.

Øystein Ekroll og Per Eide (foto): *Sunnmørskyrkjene – historie, kunst og arkitektur*. Årbok for Sunnmøre 2012, Larsnes.

Jostein Fet: *Eksetiana. Aarflots Prenteverk 1809-1935. Bibliografi og kulturhistorie*. Oslo 2006

Johann Folkestad (red): *Folk og fortid i Folkestadbygd*, 3 band, 1997-2008.

Peter Hallaråker: *Stadnamn i Møre og Romsdal. Innsamling, teori, metode og formidling*. Forskningsrapport nr 8, Høgskulen i Volda/Møreforskning Volda 1995.

Valborg Hustadnes: *Sæterliv i Voldafjell. Sætrar langs Austefjorden frå Fylsvik til Volda*. Austefjorden 2005.

Valborg Hustadnes: *Sæterliv i Voldafjell II. Sætrar i Bjørkedalen – Folkestad – Dalsfjorden*. Austefjorden 2007.

Arnfinn Kjelland, Gunnar Andenes/Eldar Høidal/Kari Hasle og Olav Myklebust: *Busetnadssoga for Volda*, 7 band, Volda 2005-12.

Lars Kornberg: *Hilsen frå Volden. Ei bildebok frå gamle Volda 1862-1938*. Volda 2001.

Lars (Lasse) Kornberg (posthumt): *Volda er Volda. Biletbok slik det ein gong var 1935-1975*. Volda 2004.

Kulturminneplan 2015-2019: Nittedal kommune

Kulturminneplan 2015-2023: Norddal kommune

Kulturminneplan 2017-2025: Sande kommune (arbeidsdokument)

Kulturminneplan 2017-2025: Ørsta kommune

Irene Lotsberg, Jan Henning Egset, Gunnar Børseth og Helge Kvangarsnes: «*Gatå*». *Halkjelsgata – framvekst og framtid*. Volda 1980.

Sverre Lyngnes: *Dalsfjord, Bygda, Gard og ætt*, Volda 1967, 2. opplag Volda 1983.

Arnljot Løseth: *Likskap og lagdeling. Fylkeshistorie for Møre og Romsdal bd 3; 1920-1972*, Oslo 1996.

Jostein Nerbøvik: *Volda-soga 1800-1945*, 4 band, Volda 1996-2004.

Ole Johannes Olsen Reite: *Chronologie eller Tids-Regning*, Folkestad – Sandane 2009.

Snorre Sturluson: *Noregs kongesoger*, Jubileumsutgåva 1979.

Sunnmørspostens Forlag: *100 år 100 navn. Personer som har preget hundreåret på Nordvestlandet*. Ålesund 2000.

Jon Tvinnereim: *Grotid i grenseland. Fylkeshistorie for Møre og Romsdal bd 2; 1835-1920*, Oslo 1992.

Stein Ugelvik-Larsen og Jarle Sulebust (red): *I balansepunktet. Sunnmøres eldste historie*, Ålesund 1994.

Volda Bygdeboknemnd: «*Erindringer frå Krigsaarene 1803-1814*», Volda 1982.

Volda Bygdeboknemnd: Rasmus J. Wasbotn: *Tids-Register*. Volda 1980.

Volda Bygdeboknemnd: *Tre ættebøker frå Bjørkedalen*, Volda 1983.

Voldaminne. *Tidsskrift for Volda sogelag*, 1917-2016.

Ingebjørg Røyrhus Øyehaug: *Synnøve Riste. «Fjøyra som dreiv»*. Målstrid og kulturkamp i 1880-åra. Sunnmøre museum 1995.

Per Årviknes: *Voldasoga, Gardar og slekter* 3 band, Volda 1970-73.

12.2. NYTTIGE LENKJER OG DOKUMENT FOR VIDARE LESING

→ <https://kulturminnesok.no/>

→ <http://kartportal.no/> - m.a. oversikt over SEFRAK-registrerte bygningar

→ <http://www.riksantikvaren.no/Prosjekter/Kulturminne-i-kommunen-KIK>

→ <https://lokalhistoriewiki.no>

→ Tettstadsanalyse;

<https://www.volda.kommune.no/Handlers/fh.ashx?Mid1=18&FilId=272>

→ Kommuneplan for Volda kommune – Samfunnsdel;

<https://www.volda.kommune.no/Handlers/fh.ashx?Mid1=138&FilId=4309>

→ <https://gamleskrivargarden.wordpress.com/husets-historie/>

12.3. OM VOLDA SKRIVE AV OG FOR FOLK I VOLDA

Utanom kjeldestoffet som er nemnt ovanfor, er det også gjeve ut fleire bøker med minnestoff om eigen oppvekst i Volda eller frå slektene som har budd her – frå heile kommunen. Det har lenge vore behov for ei oversikt over kva som finst av litteratur om lokalsamfunnet her, og dette kan vere starten på ein slik bibliografi:

50 år. *Frå Øyra skule 1960 til Volda ungdomsskule 2010.*

Gunnar Andenes (red): *Volda Husflidslag 100 år 1906-2006.*

Arne Apelseth: *Hans Strøm (1726-1797). Ein kommentert bibliografi.* Forskningsrapport nr 2, Høgskulen i Volda/Møreforsking 1995.

Arne Apelseth og Atle Døssland (red): *Hans Strøm (1726-1797). Eit avsnitt frå norsk opplysningstid.* Seminarrapport nr 81, Høgskulen i Volda/Møreforsking 1999.

Marta Askeland, Åse Osdal og Torunn Sund: *Båtbygging i Volda. Frå færing til motorbåt, motorproduksjon og ferje.* Prosjektarbeid 1982/83.

A.s. *Volda Mek. Verkstad gjennom 50 år, 1913-1963.*

Austefjord bondelag 1897-1997, I arbeid og feramgang gjennom hundre år, 1997.

Peder Bergem: *Erling Kristvik i strid for eit heilskapssyn på allmennlærerutdanninga 1919-1946,* Volda 1985.

Narve Birkeland, Jacob Heltne og Eivind Indresøvd (red): *Volda kyrkje 75 år, Volda 2007.*

Jakob D. Bjørkedal: *Båtbygging i Bjørkedalen. Ord og uttrykk, Volda 1987.*

Åsmund Bjørkedal: *Bjørkedals-soga 1900-1945,* Bjørkedal 1998.

Ingvar Bjåstad: *Gjennom Hundre Aar. Volda Branntrygdslag 1866-1966.*

Sigrd og Gunnar Botn (red): *V.T.I. Turnhytta 100 år, 1915-2015.*

Atle Døssland og Geir Hjorthol (red): *Lesande og skrivande bønder. Festskrift til Jostein Fet. Foredrag frå eit symposium.* Volda 2005.

Atle Døssland, Arnfinn Kjelland, Harald Krøvel og Marte Sinderud (red): *Frå Volda til verda, fjerne og nære kultur møte. Historiestudiet i Volda 40 år.* Trondheim 2012.

Gunnar Ellingsen: *Sortert avfall gir verdi. Soga om renovasjon i Volda og Ørsta og om Volda og Ørsta Reinhaldsverk, Ørsta 2013.*

Arnfinn Engen: *Lars Kinsarvik, skaparen av «den norske stilen» i nyare treskjerarkunst,* Lillehammer 1996.

Bjørn Arild Erstad: *Fyrbyggerne.* Kystverksmusea 2010.

Jostein Fet: *Lesande bønder. Litterær kultur i norske allmugesamfunn.* Oslo 1995.

Jostein Fet: *Skrivande bønder. Skriftkultur på Nord-Vestlandet 1600-1850.* Oslo 2003.

Johannes Fløtre: *Stranda. Ei kulturperle i Dalsfjord, Volda 1999.*

Johannes Fløtre: *Eit lite elektrisitetsverk,* Lauvstad 2004.

Johannes Fløtre: *Haugens Orgelfabrikk,* Lauvstad 1999.

Johannes Fløtre: *Kornet og kverna,* Lauvstad 2003.

Johannes Fløtre: *Lauvstad kai 100 år 1899-1999*

Johannes Fløtre: *Vandring langs mi barndoms elv, Ulvestadelva,* Volda 2011.

Hans Geitvik: *Ein ringauk i «Møre»,* Volda 1990.

Hans Geitvik: *Månaslekta og Botolvsetta frå Austefjorden.*

Hans Geitvik: *Volda Hornmusikk 1888-1988. Ein livskraftig 100-åring.* Jubileumsskrift, Volda 1988.

S.H. Geitvik: *Spelemenn på Søre Sunnmøre, i Honndalen og i Sunnlyven. Loms-Jakup og spelemannskrinsen,* Volda 1938.

Hans Geitvik: *Bondeliv på Sunnmøre,* Volda 1926.

Jakob Gjersdal: *Heimbygda i min barndom. Minne frå Austefjorden i 30-åra og under krigen,* Volda 2003.

Turid Hanken, Petter Løvik og Jon Olav Myklebust: *Butikken og bygda – handling og samhandling.* Forskningsrapport nr 33, HVO/Møreforsking, Volda 1998.

Kari A. Hasle, Jens Johan Hyvik og Harald E. Tafjord (red): *Lokale røyser i 1905. Unionsoppløysinga i aviser på Nord-Vestlandet.* Volda 2005.

Gunnar Heltne: *Buplassar. Bilete og kartutsnitt knytte til stamtavlene for John S. Heltne og Ragna Marie H. Bjørneset.* Eige forlag 2002.

Hans M. Hjelle: *Hjelle & Dale AS. Industrihistorie frå Dalsbygda,* Volda 2009.

Harald O. Homberset: *Ein glytt inn ... i Harald O. si verd. Dikt og historie.* Volda 2000.

Harald O. Homberset: *Rim, dikt og historie.* Volda 1994.

Kjetil Skjelstad Husby: *Båtbygging på Bjørkedalen gjennom 1000 år. Særoppgåve 10. klasse, Tingvoll 1997.*

Valborg Hustadnes: *Levekår på Sunnmøre i krig og naudsår.* Volda 2012.

Valborg Hustadnes: *Livsspor i Volda og Ørsta.* Volda 2009.

Eldar Høidal (red): *Idrett og samfunnsliv. Volda Turn- og Idrottslag 1899-1999.*

Eldar Høidal: *Omkring skilnader i fagorganisasjonsaktivitet mellom tre sunnmørske kommunar; Ålesund, Sykkylven og Volda frå 1920 til 1940. Hovudoppgåve i historie, Universitetet i Trondheim 1988.*

Eldar Høidal: *Øyralandets fealslag og utviklingstrekk i landbruksnæringa i Volda 1800-1965,* Volda 1988.

Andreas O. Høydal: *Høydal Elektrisitetsverk. Eit attersyn,* Volda 1973.

Sverre Håskjold: *Ei Håskjold-slekt. Med fleire sidegreiner ...* Ålesund 1996.

Eivind Indresøvd: *Ei lokalavis fortel historie. Ugebladet 1888-1901.*

Knut Olav Iversen: *Erling Kristvik – ein pedagogisk vegvisar 1882-1982*, Volda 1982.

Erik S. Kalvatn: *Kalvatnboka*, Ørsta 1982.

Rolf O. Klepp: *Du store tid!*, Volda 1992.

Rolf O. Klepp: *Kvardag og fest i Nakkekleiva*, Volda 2003.

Rolf O. Klepp: «No lyge du ...», Volda 1987.

Olav Kriken: *Volda kommunale Elverk 75 år 1918-1993*, Ørsta.

Inge Kvamme (red): *Volda vidaregåande skule 1910-2010*.

Asbjørn Lid: *Bygda vår. Lid. «Vår nære fortid»*, Lid 2004.

Asbjørg Lied: *Ei tid var ... Frå Bjørkedalen*, Volda 2009.

Jørn Olav Løset og Tove Kristin Nilsen Løset: *Ditta he ej me haurt! Ord og uttrykk frå Volda*, Volda 2012.

Marit Løset og Bjørg Bjørkedal Hjelle: *Folket på Bjørkedalen gjennom 200 år*, 2009.

Judith Løvik: *Minne frå barndomstida mi*, Volda 2008.

Petter Løvik: *Lyngnes, Løvik og Lillebø. 102 bilete frå tre gardar i Dalsfjorden før 1950*, Volda 2002.

Petter Løvik: *Innaføringar og anna folk. Fleire gamle bilete frå Dravlausbygda*, Volda 2007.

Jostein O. Mo og Per Eide: *Under sunnmørsalpane. Innsyn til Volda og Ørsta*, Volda 1990.

Rune Molvik: *Orgelfabrikkane i Ulvestadbygda*, Volda, Skei i Jølster 2002.

Per Mork: *Morkabygd-soge*, nytt opplag Volda 1982.

R.P. Mork: *Greiner frå Jakobsætta på Bjørkedalen i Volda*, Volda 2003.

Møre, avis 1903-d.d.

Solfrid Nautvik: *Veslegrenda. Avskrift frå lagsbladet «Solglytt» 1935-50*, Nautvik 2011.

Stig Nilsson: *Prots – trollmann med kor*, Oslo.

Gunvor Andbo Nygaard: *Brevene hjem. En minnebok. Volda Lærerskole 1957-1960*.

Kristian Høydal Rasmussen: *Volda Støyper 1904-1967*, Volda 1980.

Olav Riste: *Grøndalsbrev og nokre gamle minne frå utanlandsferder*, Volda 1957.

Hans Rusten og Ole Hovdhaugen: *Men Gud gjorde ingen feil. Det frie kristenliv i Volda og Ørsta frå 1893 til 1993*.

Per O. Rødven: *Møre Kreditbank A/S*, Volda 1999.

Øystein Sande: *Sivert Aarflot. Folkeopplysningsmann på Ekset*, Volda 2009.

Andy Steinsvik: *Voldaboka. Volda gjennom 80 år*, Volda 1990.

Frøde Sætre: *Yksnøya. Liv og sjøliv*, Volda 2010.

Inga Tusvik: *Berte Canutte Aarflot. Det kristne liv på Sunnmøre*.

Sverre Tverberg: *Sentrum – periferi-relasjonar i Ørsta/Volda-regionen*, Bergen 1976.

Jon Tvinneim og Oddbjørn Melle: *Fjordbygder i forandring. Volda og Ørsta Sparebank, Sparebanken Volda Ørsta 1853-2003*, Volda 2003.

Ugebladet, avis 1888-1902.

Volda Bondekvinnelag: *Ei samling bygdesongar frå Volda kommune*, Volda 1995.

Volda lærarskule 1895-1970, Volda 1970.

Volda offentlege Lands gymnas 1910-1960.

Volda Turn- og Idrettslag 75 år, 1899-1975.

Volda vidaregåande skule, studieretning for allmenne fag 1910-1985.

Voldens Turnforening 1899, Volda Turn- og Idrettslag 1989.

Odd Vollan: *Volda og Ørsta Sparebank 1854-1954*, Volda 1953.

Ragnar Ørstavik: *Dalsfjord kyrkje. Frå krosshus til soknekyrkje*.

Ragnar Ørstavik: *Gamle ord og uttrykk. Perler frå heimengrua. Ordliste*, Volda 1996.

Jostein Øvrelid og Nils Vålnes: *Likt og ulikt*, Volda 1983.

Stein Aam: *Framdrift. Frå Voldamotor til gir og propell 1913-2013*, Volda 2012.

Maurits Aarflot: *Sivert Aarflot og hans samtid*, Volda 1951.

Knut Arne Aarset (red): *Kjære venner ... Volda Røde Kors Hjelpekorps 50 år*, Volda 1997.

Per Aarviknes: *Frå eit langt liv. Folkeminne, segn og soge*, Volda 1975.

12.4. NOTER

⁴⁷ Kari Aslaug Hasle: «Lagnadstime for løene» i *Voldaminne 2016*.

⁴⁸ Petra Folkestadås: «Langs Rønstadelta til Grovahølen» i *Folk og fortid i Folkestadbygd band 3*.

⁴⁹ Kari Aslaug Hasle: «Uthusa i sentrum» i *Voldaminne 2010*.

⁵⁰ www.kulturminnesok.no og Kari Rønnestad: «Bakkane» i Johan Folkestad (red): *Folk og fortid i Folkestadbygd bd 2*.

⁵¹ www.kulturminnesok.no og regional delplan for kulturminne av regional og nasjonal verdi, Møre og Romsdal Fylkeskommune.

⁵² SEFRAK

⁵³ www.kulturminnesok.no og Regional delplan for kulturminne av regional og nasjonal verdi, Møre og Romsdal Fylkeskommune

⁵⁴ SEFRAK

⁵⁵ www.kulturminnesok.no og Tove Aurdal Hjeltnes: «Bjørkedal kystlag og Bjørkedal båtsamlinger» i *Voldaminne 2012*.

⁵⁶ www.kulturminnesok.no.

⁵⁷ Elias Nilsen: «Tidlegare handel i Dalsfjord» i *Minne frå Dalsfjord 5-2007*.

⁵⁸ Knut Arne Aarset: «Soga om Storalmen» i *Voldaminne 2008*.

⁵⁹ www.kulturminnesok.no.

⁶⁰ Jakob Sollid: «Steingarden hans Bakke-Ola» i *Folk og fortid i Folkestadbygd bd 3*.

⁶¹ Ivar A. Sætre: «-En lovlig hagar til skilsmisse for deres ejendom -» i *Minne frå Dalsfjord nr 1-2003*.

⁶² Hans Peter Eidseflot

⁶³ Kjelder: Valborg Hustadnes: *Sæterliv i Voldafjell*, 2 band.

⁶⁴ www.kulturminnesok.no.

⁶⁵ www.kulturminnesok.no.

⁶⁶ *Busetnadssoga for Volda, band 3*.

⁶⁷ Gunnar Høydal: «Kraftverkshistorie frå Høydalen» i *Voldaminne 1999*.

⁶⁸ Johannes A. Folkestad: «Folkestad elektrisitetsverk» i *Folk og fortid i Folkestadbygd, band 3*.

⁶⁹ Nils Evensen var svigeren til Andreas Humberset, ein av dei som starta Humberset Bil- og Mekaniske Verksted.

⁷⁰ Nils Jon Evensen: «Møre Støberi – Møre Støyper 1903-1967» i *Voldaminne 2014*.

⁷¹ Berit Koen: «Volda Skifabrikk – handverkstradisjon og skiopplevingar» i *Voldaminne 2004*.

⁷² www.kulturminnesok.no og Olav Aarflot: «A/S Volda Elektriske Mylne – ei eventyrleg soge» i *Voldaminne 1993*. Regional delplan for kulturminne av regional og nasjonal verdi, Møre og Romsdal Fylkeskommune

⁷³ *Busetnadssoga for Volda, band 4a, 2012*.

⁷⁴ Tormod Aaslid: «Aaslidfabrikken i Austefjorden» i *Voldaminne 2005*.

⁷⁵ *Busetnadssoga for Volda, band 2, 2006*.

⁷⁶ Hans M. Hjelle: «Hjelle & Dale AS» i *Minne frå Dalsfjord 2012*.

⁷⁷ Therese Rovde og Ann Helen Gjøsdal: «Møre Skofabrikk AS» i *Minne frå Dalsfjord 2013*.

⁷⁸ *Busetnadssoga for Volda band 1, 2005*.

⁷⁹ Johannes Fløtre: «B.M. Haugen og livsverket hans» i *Voldaminne 2000*.

⁸⁰ Lars Håvik: «Sandtaka i Geitvika og Skinvika» i *Voldaminne 2007*

⁸¹ Reidulf Langvatn: «Senking av Langvatnet i Austefjord» i *Voldaminne 1998*.

⁸² www.kulturminnesok.no og Valborg Hustadnes: «Om Glimmerdrifta i Osdalen og menneska som dreiv der» i *Voldaminne 1994*. Regional delplan for kulturminne av regional og nasjonal verdi, Møre og Romsdal Fylkeskommune

⁸³ www.kulturminnesok.no og Jon Tvinnereim: *Grotid i grenseland*.

⁸⁴ Tove Aurdal Hjeltnes: «Bjørkedal kystlag og Bjørkedal båtsamlinger» i *Voldaminne 2012*.

⁸⁵ www.lokalhistoriewiki.no.

⁸⁶ Magnar Høydal: «L/L Vik Båtbyggeri» på www.lokalhistoriewiki.no.

⁸⁷ Svein Aam: «Fyndelane som starta motorfabrikk» i *Voldaminne 2013*.

⁸⁸ www.kulturminnesok.no og Knut Høydalsvik: «Høydal notlag» på www.lokalhistoriewiki.no. Regional delplan for kulturminne av regional og nasjonal verdi, Møre og Romsdal Fylkeskommune

⁸⁹ John Leirvik: «Johs. Leirviks Isforretning & Co.» i *Voldaminne 2004*

⁹⁰ www.kulturminnesok.no.

⁹¹ Lars Håvik: «Rutebåtane langs fjordane i Volda» i *Voldaminne 2010*

⁹² Valborg Hustadnes: «Postgangen i Austefjorden og postromet i Skjeret» i *Voldaminne 2006*.

⁹³ Johann Folkestad «Volda-Folkestad Bilferje L/L» i *Voldaminne 2003*.

⁹⁴ Paul Sæterås: «Gamal vegdraum: Steinsvik – Stårheim» i *Minne frå Dalsfjord 2013*.

⁹⁵ Ivar H. Eidheim: «Gamle vegar og nye tider – Alidvegen» i *Voldaminne 2003*

-
- ⁹⁶ Einar Rasmussen: «Austefjordvegen 100 år» i *Voldaminne 2012*.
- ⁹⁷ Ragnar Standal: Vegar før og vegar var (Hjørundfjord sogelag 1996
- ⁹⁸ Botolv Folkestad: «Stigedalsvegen 75 år» i *Folk og fortid i Folkestadbygd band 3*.
- ⁹⁹ Sverre Kvangarsnes: «Litt om gamlevegen i Dalsfjord» i *Minne frå Dalsfjord 2007* og Jakob Aasebø og Rasmus B. Nautvik: «Veg og feiring» og Solfrid Nordal Nautvik: «Stabbesteinar» i *Minne frå Dalsfjord 2014*.
- ¹⁰⁰ Jakob Koppen: «Samferdsle i Velsvik og grendene ikring» i *Minne frå Dalsfjord nr 2-2004*.
- ¹⁰¹ Endre Nes: «Om Heggjadalsvegen» i *Voldaminne 2012*
- ¹⁰² www.kulturminnesok.no og Botolv Folkestad: «Ein merkedag i postføringa» i *Folk og fortid i Folkestadbygd band 3*. Regional delplan for kulturminne av regional og nasjonal verdi, Møre og Romsdal Fylkeskommune
- ¹⁰³ Ola Rangsæter: «Rutebilen som kulturminne» i *Voldaminne 2012*.
- ¹⁰⁴ Lokalhistoriewiki.no
- ¹⁰⁵ Jostein Fet: *Eksetiana*.
- ¹⁰⁶ Peter Hallaråker: *Stadnamn i Møre og Romsdal*.
- ¹⁰⁷ Lars Kornberg: *Hilsen frå Volden og Volda er Volda*
- ¹⁰⁸ Jostein Nerbøvik: *Løyndom og røyndom. To fotografar i Volda 1898-1979*, band 3 i serien *Volda-soga 1800-1945*.
- ¹⁰⁹ Johann Folkestad: «Folkestadbygda gjennom fotolinsa» i *Folk og fortid i Folkestadbygd bd 2*.
- ¹¹⁰ Eivind Hasle: «Arbeidaridrettslaget «Kalvatn Skilag»», i *Voldaminne 1987* og www.lokalhistoriewiki.no.
- ¹¹¹ Helge Hjelle: «Skirenn på Bjørkedalen seinvinteren 1945» i *Minne frå Dalsfjord 2016*.
- ¹¹² Rune Molvik: «Vestsida Idrettslag med skirenn i februar 1969» i *Minne frå Dalsfjord 2016*.
- ¹¹³ Kjartan Årdal: «Skiaktiviteten i «Flommen»» i *Voldaminne 2012*.
- ¹¹⁴ : Anne Kristin Moe «Broderde Bunader» Duran Publishing 2014.
- ¹¹⁵ <https://mrfylke.no/Tenesteomraade/Kultur/Kulturvern/Kulturminneplan/Regional-delplan-for-kulturminne-og-kulturmiljoe-av-nasjonal-og-regional-verdi>
-

TUNTREET

Du stod der i tunet og logna
for heimen dei hundrar av år,
og enno so lauvrikt og truge
med røtene djupe du står.

Du luna når stormflaga susa
i vern for det tun som vart ditt,
og når krana i vårdagen grønkast,
sat staren og song der so tidt.

Du barnet såg leika ved rota
og fram gjennom mognande år,
til gamlingen rusla med staven
i tunet med kvitnande hår.

Du var med i feststund og gilde
i helsing til ungmøy og gut,
du var med i ferda den siste,
når båra frå heimen drog ut.

Du var med og nørde dei røter
som batt til den heimkjære jord,
og difor eg hugvarmt deg helsar
og gjev deg eit takkande ord.

Anders Vassbotn

